

300 21 24
1219

ΑΝΩΤΑΤΑ ΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

ΚΑΙ

Η ΠΑΡΑ ΤΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ
Μ. ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΣΧΟΛΗ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΔΩΣΙΝ

1637

ΛΟΓΟΣ

ἐκφωνηθεὶς τῇ 30 ἡ Ἰανουαρίου ἐ. ἔ.
ἐορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν
ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν Τελετῶν τῆς Σχολῆς

564

ὑπὸ

Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ.

»εἰ μὲν καλῶς καὶ ἀξίως εἶπον, ὡς ἠβουλόμην,
εἰ δὲ ἐνδεεστέρως, ὡς ἠδυνάμην.«
(Αἰσχ. Κτ.)

ΤΥΒΙΓΓΗ: (TÜBINGEN)
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Η. LAUPP JR
1921.

*Ἐξοχότης, π. Ἐυγενεστάτου Δοκτοῦ
Μετὰ Λογοδότην καὶ
Σταυραίου, βικ. ἐν Αἰτιστάδῳ, Περραιφί*

ΑΝΩΤΑΤΑ ΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ
ΚΑΤΑ ΤΟΥΣ
ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ

*Ευσεβίου
Κωνσταντινουπόλεως
ἱστορίας
β. β. α. α.*

ΚΑΙ

Η ΠΑΡΑ ΤΑ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΑ
Μ. ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ ΣΧΟΛΗ
ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΑΛΩΣΙΝ

ΛΟΓΟΣ

ἐκφωνηθεὶς τῇ 30 ἡ Ἰανουαρίου ἐ. ἔ.
ἑορτῇ τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν
ἐν τῇ μεγάλῃ αἰθούσῃ τῶν Τελετῶν τῆς Σχολῆς

ὑπὸ

Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ.

*H
564*

»εἰ μὲν καλῶς καὶ ἀξίως εἶπον, ὡς ἠβουλόμην,
εἰ δὲ ἐνδεεστέρας, ὡς ἠθυνάμην.»

Αἰσχ. Κτ.)

ΤΥΒΙΓΓΗ: (TÜBINGEN)
ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΝ Η. LAURP JR
1921.

Ἐξ ἀναγλύφου τῶν Αὐτ. Μουσείων.
(1:7,50.)

Τοῖς Ἐντευζομένοις

Ἐπὶ τῇ ἑορτῇ τῶν Τριῶν Μεγάλων Διδασκάλων καὶ Ἱεραρχῶν τῇ 30 Ἰανουαρίου ἐτελέσθη ἐν τῷ πατριαρχικῷ ναῷ ἡ εἰθισμένη λειτουργία ὑπὲρ τῶν εὐεργετῶν τῆς Πατριαρχικῆς Μ. τοῦ Γένους Σχολῆς, προεξάρχοντος τοῦ σεβασμ. ἀγίου Πισιδίας κ. Γερασίμου, προέδρου τῆς ἐφορείας τῆς Σχολῆς. Μετὰ δὲ τὴν λειτουργίαν ἀνήλθον εἰς τὴν Σχολὴν ὁ σεβασμ. ἅγιος Τοποτηρητῆς κ. κ. Δωρόθεος μεθ' ἀπάσης τῆς πατριαρχικῆς ἀκολουθίας, τῶν ἁγίων Συνοδικῶν, πολλῶν παρεπιδημούντων ἀρχιερέων, τῶν ἐντίμων Συμβούλων, τῶν ἐφόρων καὶ πολλοῦ λογίου κόσμου, τιμῶντος τὴν γεραρὰν Πατριαρχικὴν Σχολήν. Ἡ Α. Σεβ. ἐμνημόνευσε κατὰ τὰ εἰθισμένα ἐν τῇ ἐπιμνημοσύνῃ ἱερᾷ τελετῇ τῶν ἰδρυτῶν, τῶν εὐεργετῶν, ἐφόρων, διδασκάλων καὶ μαθητῶν τῆς Σχολῆς, μεθ' ὃ ὁ μὲν ἑφορος γραμματεὺς ἰατρὸς κ. Κλεόβ. Κοκκολαῖτος ἀνέγνω σύντομον ὠραίαν τῆς οἰκονομικῆς καταστάσεως τῆς Σχολῆς ἐκθεσιν κατὰ τὸ λήξαν σχολικὸν ἔτος, ὃ δὲ καθήκοντα γραμματεὺς ἐκπληρῶν καθηγητῆς κ. Βασίλειος Α. Μυστακίδης, ἀπήγγειλε ἐπὶ τῇ ἑορτῇ ἐπιστημονικὴν πραγματείαν συνεχίζων, ὡς εἶπε προκαταρχόμενος ἐν ὠραίᾳ ἀποστροφῇ, παλαιὸν ἔθιμον καὶ μετὰ ἐξαετῆ καταναγκαστικὴν σιγὴν ἐγκαινίζων νέαν περίοδον ζωῆς διὰ τὴν Μ. τοῦ Γένους Σχολήν, τὴν καθ' αὐτὸ πατριαρχικὴν, τὴν ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως παρακολουθοῦσαν τὰς μετακινήσεις, τὰς μετατοπίσεις τῶν πατριαρχείων, τὰς τύχας αὐτῶν, οἶονεῖ ἐπιστημονικὸν αὐτῶν παράρτημα. Τὸ θέμα τοῦ πανηγυρικοῦ περιστράφη περὶ τὴν ἀνωτέραν παιδείαν καθ' ὅλην τὴν βυζαντιακὴν περίοδον ἀπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου μέχρι καὶ τῆς τῶν Παλαιολόγων, ἤτοι περὶ Φροντιστηρίων, Πανδιδασκτηρίων, Πανεπιστημίων, διεξήχθη

δὲ ἐν γλώσῃ μεμετρημένη, καὶ ἀνθηρᾷ μετ' αὐστηρᾶς ἐπιστημοσύνης, ἣτις διακρίνει αὐτὸν καὶ μετ' ἀπερίττου εὐφραδείας συνεχούσης τὸν ἀκροατὴν. Ὁ ρήτωρ διηγῆθη ἐπιτηδείως τί ἦτο τὸ Βυζάντιον, τί ἦτο τὸ μικρὸν μὲν ἀλλὰ μέγα πάντοτε Φανάριον καὶ τί ἦτο ἡ Μ. τοῦ Γένους Σχολή, ἣτις καὶ τὸ ἔθνος ἀνέθρεψε καὶ τὸ Πατριαρχεῖον ἐβοήθησε καὶ αὐτὸ τὸ βασιλεῖον κράτος, ὅπερ παρελάμβανεν ἐξ αὐτοῦ καὶ ὑπαλλήλους εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα ἀνεληθόντας ἀπὸ Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ Ἀπορρίτων καὶ μέχρι τοῦ πρὸ τριετίας ἀποθανόντος Ἀλεξάνδρου Κωνσταντινίδου πασᾶ, ἀειμνήστου καὶ γλωσσομαθοῦς καθηγητοῦ αὐτῆς.

Ὁ πανηγυρικὸς τοῦ κ. Βασ. Μυστακίδου, διὰ τε τὴν πρωτοτυπίαν καὶ ἐπικαιρότητα τοῦ θέματος διὰ τὴν καλλιπέειαν καὶ αὐτὴν τὴν ἀπαγγελίαν ἐπεσπάσατο ζωηρότατα χειροκροτήματα καὶ συγχαρητήρια τοῦ ἀκροατηρίου. Τὴν σεμνὴν ταύτην τελετὴν ὁ Σεβ. ἅγιος Τοποτηρητὴς ἐπεσφράγισε διὰ καταλλήλου προσλαλιάς συγχαρεῖς τοῖς ἀγορευταῖς εὐχηθεῖς ἀπὸ μέσης καρδίας προόδους τῇ γεραρᾷ Σχολῇ, ἐφ' ἣ ἀγάλλεται ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία καὶ σεμνύεται, εἶπεν, ἐν τέλει ὑποσχεθεῖς σύσσωμον τὴν ὑποστήριξιν αὐτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν δύο Δ. Σωμάτων διὰ τὴν οἰκονομικὴν αὐτῆς ἀνόρθωσιν.

[Ἐκκλησ. Ἀλύθεια.]

Φιλικωτάτας εὐχαριστίας ἀπονέμω τῷ ἐλλογιμωτάτῳ ἐν Μονάχῳ συναδέλφῳ κ. Α. Βυρχέρφ, ὅστις εὐηρεστήθη ἔν' ἀναλάβῃ τὴν πρώτην διόρθωσιν τῶν τυπογραφικῶν δοκιμῶν τοῦ ἔργου.

ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΕ ΑΓΙΕ ΤΟΠΟΤΗΡΗΤΑ,
ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΙ ΙΕΡΑΡΧΑΙ,
ΕΥΓΕΝΕΣΤΑΤΟΙ ΚΑΙ ΤΙΜΙΩΤΑΤΟΙ ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ
ΚΑΙ ΕΦΟΡΟΙ
ΚΑΙ ΛΟΙΠΗ ΦΙΛΟΜΟΓΣΟΣ ΟΜΗΓΥΡΙΣ.

1. ΔΟΞΑ ΤΩ: ΘΕΩ! Μετὰ ἐξαετῆ ἀναγκαστικὴν σιγὴν τοῦ ἱεροῦ τούτου βήματος, ἀφ' οὗ τὴν εὐσημον ταύτην ἡμέραν τῶν οἰκουμενικῶν μεγάλων διδασκάλων καὶ ἱεραρχῶν τὰ τῆς οἰκονομίας τῆς Σχολῆς ἐξηγγέλλοντο καὶ αἱ ἀπὸ αἰωνοβίου παραδόσεως ἐπαγγελίαι περὶ τοῦ «αἰὲν ἀρισιεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι» ἐπισημότατα ἐπανελαμβάνοντο, ἐνώπιον τῶν ἀνωτάτων τῆς Σχολῆς ἀρχῶν, τῶν πανευγενεστάτων ἀρχόντων Ἐκκλησίας καὶ Γένους, οἵτινες ἰλαρῶ τῇ προσώπῳ τὰς ὑπομνήσεις ταύτας εἰσεδέγοντο καὶ ταῖς εὐχαῖς αὐτῶν καὶ εὐλογίαις ἐστήριζον καὶ ἐπέστεφον, μετὰ ἐξαετῆ λέγω σιγῆν, καθ' ἣν ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς μητρὸς Ἐκκλησίας ἡ Μεγαλόνομος αὐτῆ Σχολῆ φιλοσόφως καὶ μακροθύμως ἀνέμενε τὸ νόστιμον ἡμαρ, ἰδοὺ πάλιν φωνή, ἀλλὰ φωνὴ ἀσθενῆς καὶ ἀδύνατος ἀνδρὸς, ὅστις ὁμοθύμῳ ἐπιεικεῖ ἀπατήσει τῶν κ. συναδέλφων καὶ τῆς σ. Σχολαρχίας προβάλλει ἵνα διαλύσῃ τὴν σιγὴν.

Θέλω καὶ πολὺ θέλω καὶ ἄφθονον ἔχω τὴν φιλοτιμίαν ἵνα ἐπιδείξω ψυχῇ τε καὶ σώματι εἰς τοὺς φίλους τοὺς προσήκοντας τῇ Σχολῇ καὶ τοὺς προστάτας αὐτῆς, τοὺς τε παρόντας καὶ τοὺς ἀπόντας, ὅτι ἡ Σχολὴ ζῆ, ὅτι ἡ τοῦ πανελληνίου αὐτῆ Σχολῆ, ἡ παργενῆς παιριαρχική¹⁾ τοῦ Γένους Σχολῆ, ἡ πάγκοιτος

1) «Καὶ πατριαρχικὸν σχολεῖον» (ἐπὶ Σεραφεῖμ. Β') «σχολεῖον τῆς μεγαλοπόλεως», «τὸ ἐν Κουρούτσουσε τοῦ Γένους Μουσεῖον» κλ.

πατριαρχική τοῦ Γένους Σχολή, ἡ πατριαρχική Ἀκαδημία, ὡς ἐλέγετο ἀπὸ δύο καὶ πλέον αἰώνων, περὶ τὴν Μητέρα Ἐκκλησίαν κατὰ τὰ ab antiqua φερομένη, ἐξακολουθεῖ ἐργαζομένη τὸν ἀνατεθειμένον αὐτῇ καλὸν ἀγῶνα καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν αὐθις μεθ' ὅλας τὰς ἀντιξοῦς περιστάσεις προκόπτουσα. Ἡ Π.: Μ. τοῦ Γένους Σχολή, ἡ τὸ ἐξαιρετικὸν τοῦτο ἔχουσα ὅτι εἶναι ἡ καθ'αυτὴ πατριαρχική, ἡ τὰς μετοικεσίας καὶ τὰς περιπλανήσεις τῶν πατριαρχείων παρακολουθεῖσα, οἶονεῖ ἐπιστημονικὸν αὐτῶν παράρτημα, νῦν μετὰ ἑκατονταετηρίδα πλήρη ἐπὶ τῇ Νέᾳ Ἀναγεννήσει τοῦ Ἑθνους τὰς σχολιάς τρίβους ὑπερπηδήσασα καὶ τὰς καμπύλας τροχιάς παρακάμψασα εἰσέρχεται, χάριτι θεῆα, εἰς νέον στάδιον εὐθείας, ὀλονέν, ἀξιῶσαι τῶν σ.: ἐφόρων, ὀμαλιζομένης. Οὕτω ἀξιούμαι καὶ ἐγὼ κατὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ὅπερ δὲν εἶναι ἐκ τῶν κοινῶν καὶ τῶν κοινῇ ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Σχολῆς ἀναγραφόμενων, ἀλλ' ἱστορικώτατον, ἵνα παρέλθω ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο.

2. Καὶ προσέρχομαι ἀρχαίῳ ἔθει κατακολουθῶν πρὸς τὰ παλαιὰ τῆς ΚΠ. καὶ τῆς Σχολῆς παρακινζόμενος, ὡς ἔλεγε Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος εἰσελθὼν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἵνα προσκομίσωμαι εἰς τὸν εὐπαγεῖ τοῦτον πύργον τοῦ ἰδρύματος τούτου τοῦ Γένους ἐπὶ τοῦ πέμπτου λόφου τῆς Νέας Ἐπιαλόφου ἕνα λίθον καλὸν, εἰ καὶ μὴ καλῶς καὶ τεχνικῶς ἐξεργασμένον πρὸς στήριξιν αὐτοῦ κλονηθέντος ἕνεκα τῶν περιστάσεων καὶ τοῦ θανάτου τοῦ ἀειμνήστου ἐκείνου Σχολάρχου μητροπολίτου Σάρδεων Μιχαὴλ Κλεοβούλου τοῦ Β'. († 23 Φεβρ. 1918) καὶ τοῦ γεραροῦ Κων. Ζαχαριάδου, τοῦ μ. δικαιοφύλακος, τοῦ πρεσβυτάτου ὄλων τῶν τοῦ Γένους διδασκάλων ὑπερεξηκονταετῆ ἐνδελεχῆ διδασκαλίαν ἐν τῇ Σχολῇ ἀριθμοῦντος († 6 Φεβρ 1917).

Ἵσσαν περίλυπος εἶναι ἡ ψυχὴ μου, οὐχὶ διότι δὲν θὰ ἐπαρκέσω-τὸ καθδύναμιν ἔρδειν Ἑλληνικὸν ὄν ἀεὶ εὐπρόσδεκτον, ἀλλὰ διότι δὲν ἀξιωθῶ πλέον ἵνα ἐπανέλθω ἐπὶ τὸ βῆμα τοῦτο, τὸσον καὶ περιχαρῆς, διότι πέποιθα ὅτι ἐγκαινίζω ὑπὸ τὴν σκέπη

τῆς Μ. Ἐκκλησίας ὀρθομένης καὶ τὴν πεπνυμένην διεύθυνσιν τοῦ νέου σχολάρχου νέαν καὶ διὰ τὴν γεραρὰν Σχολὴν περίσδον ζωῆς, περίσδον ἐνισχύσεως ἐν τῇ πνευματικῇ αὐτῆς ὑπεροχῇ, ἣν ἐπιτήδαιοι ἀφανεῖς ἢ φανεροὶ ἐζήτησαν ἐπιτηδείως κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἵνα ὑπομειώσωσιν.

Ἄλλ' ἀκριβῶς ἐν τῇ ὑποφωσκούσῃ ταύτῃ Ἀναγεννήσει, ἣν στηρίζει ἀριστεργάτης Ἱεράρχης, ὁ προκαθήμενος τῆς ἱεράς ταύτης ὀμηγύρεως¹⁾ καὶ οἱ παρ' αὐτῇ σεβασμιώτατοι ἀρχιερεῖς, ἔφοροι εὐγενέστατοι καὶ ἄλλοι τῆς Σχολῆς ἀγλαοὶ μαθηταὶ καὶ φίλοι, ἐκρατήθη ἐν τῇ ἐκλογῇ τοῦ θέματος διὰ τὸ αἰδέσιμον τῆς ἡμέρας καὶ διὰ τὸ κέρδος, ὅπερ ἔπρεπεν ἵνα ἐλπίσω ἐκ τῆς εὐνοίας τὸσον ἐπιλέκτου κόσμου.

3. Ἄλλ' ἐνῶ ἐτυρβαζόμεν πρὸς πολλὰ φίλοι μου τῆς Βαυαρικῆς Ἀκαδημίας καὶ πέρυσι καὶ ἐφέτος μεταξὺ ἄλλων ἀνιγγειλάν μοι ὅτι ἡ Β. Ἀκαδημία τὸ ἦδη προηγγελμένον ἀγώνισμα »περὶ τῆς ἐν τῇ Βυζαντιακῇ κράτει παιδεύσεως ἀπὸ τῶν »χρόνων τοῦ Ἰουστινιανοῦ μέχρι τῆς ΙΕ'. ἑκατονταετηρίδος, ὑπὸ »πολλὰς ἐπόψεις« ἐξεταζόμενον, δὲν ἔτυχεν ἐρευνητοῦ καὶ ὅτι ἡ πρὸς ὑποβολὴν μελέτης προθεσμία ἐπὶ μίαν ἔτι διετίαν ἀνεβάλετο Πέρυσιν ἀκριβῶς, ἀφορμηθεῖς ἐκ τῶν ἐπιστολῶν τούτων ἐτόλμησα ἵνα εἰς τὴν δημοσιότητα παραδώσω ἱκανὰ περὶ τοῦ εὐρυτάτου τούτου θέματος, καὶ νῦν ἕτερα συναγαγὼν στενωῶς πρὸς τὸ ἐνδιαφέρον πάντας ἡμᾶς ἀγώνισμα τοῦτο σχετιζόμενα τίθημι πρὸ τῆς ὑμετέρας ἐπικειοῦς κρίσεως. Διότι, Σ. Δ. καὶ Λ. Φ. Α. δὲν πρέπει ἵνα λησμονηθῇ καὶ μάλιστα ἐν ταῖς σήμερον ἡμέραις, ὅτε ὁ μὲν καιρὸς ὀξυς, ὁ δὲ ἀγὼν πολὺς καὶ βαρὺς, ἵνα κατὰ τὸν Θεολόγον εἶπω, ὅτι τὸ Βυζαντιακὸν κράτος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ καθόλου πολι-

1) Ὁ Σεβασμιώτατος μητροπολίτης Προύσης κ. Δωρόθεος, τοποτηρητῆς τοῦ Π. Ο. Θρόνου πρὸς Κύριον ἀπεδήμησεν ἐν Λονδίῳ τῇ 6 Μαρτίου ε. ε. χειριζόμενος τὸσον δεξιῶς τὰς δικαίας ἀξιῶσεις τῶν Ἀλυτρώτων, ὑπερλάμπρως τιμηθεῖς καὶ δικαίως ἐν τῇ εὐγενεῖ τῶν Βρεττανῶν χώρα. Ἀληθῆς Λευίτης, ἀληθῆς φιλόπατρις εἰθυσίας καὶ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ πνοὴν ὑπὲρ Ἐκκλησίας καὶ Ἑθνους. Ἡ μνήμη αὐτοῦ ἀγγίρω.

τισμού καὶ τῆς παιδείσεως μετὰ τὴν μεγάλην τῶν ἐθνῶν μετα-
 νάστευσιν καθ' ἕλον τὴν Μεσαιῶνα εἶναι τὸ μόνον, ὅπερ ἐκπροσω-
 πεῖ τὸν ἀρχαῖον πολιτισμὸν καὶ δικαιώματι κληρονομικῶ καὶ
 δικαιώματι χρονογραφικῶ, ὅτι εἶναι τὸ μόνον, ὅπερ συγκεντρῶ-
 τὴν πνευματικὴν δύναμιν τῆς πεπολιτισμένης μερίδος τῆς ἀνθρω-
 πότητος, ὅτι εἶναι τὸ μόνον, ὅπερ συνεχίζει διὰ τῶν αἰῶνων καὶ
 δι' αὐτῶν ἐτι τῶν τελευταίων τῆς Ρ. Αὐτοκρατορίας αὐτοκρατόρων,
 καίπερ Ῥωμαίων, τὴν ἐκπολιτιστικὴν τῶν κλασικῶν χρόνων δρᾶσιν,
 καὶ ἀκόμῃ περισσότερον, ὅτι ὑπ' αὐτὸ τὸ ἐνιαῖον τῆς Ἀνα-
 τολῆς αὐτοκρατορικῶν καθεστῶς, κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν ἀρ-
 χαίων ἐλληνικῶν πολιτειῶν, ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ὀργανισμῶ
 καὶ τῇ συστήματι τῶν ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων ἐκκλη-
 σιαστικῶν διοικήσεων παρουσιάζει μοναδικὸν καὶ εὐγενὲς
 ἀμίλλης τῶν ἐπὶ μέρος ἐκκλησιαστικῶν παράδειγμα παρα-
 γωγικόν, δημοιοργικόν, ἐκπολιτιστικὸν ἐργασίας ἀπαραμίλλου
 ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν ἐκπολιτιστικὴν ἐργασίαν τοῦ ἐλλή-
 νισμοῦ, καὶ σήμερον ἐτι.

Ὁ Ὀριγένης, ὁ Μ. Βασίλειος, ὁ Μ. Γρηγόριος, ὁ ἱερός
 Χρυσόστομος, ὁ πατριάρχης Νικηφόρος, Ἰσιδώρος ὁ Πηλου-
 σιώτης, Μιχαὴλ ὁ Ψελλός, ὁ κοσμήτωρ τοῦ ἐν ΚΠ. Πανε-
 πιστημίου, ὁ ὑπατος τῶν Φιλοσόφων, ἡ χαριτόβρυτος Ἄννα ἡ
 Κομνηνὴ καὶ αὐτοὶ οἱ Παλαιολόγοι, οἱ βασιλεῖς, συμβουλευουσι
 ῥητῶς ὅτι ἐκ τῆς ἐξωθεν παιδείσεως, τῆς θύραθεν, ὡς λέγομεν
 συνηθέστερον, δὲν πρέπει ἵν' ἀπομακρυνώμεθα ἀλλὰ τὰ χρήσιμα
 εἰς τὰ καθ' ἡμᾶς δρέπωμεν καὶ ὠφελώμεθα· διότι «τὸ τῆς παι-
 δεύσεως ἐντελὲς ἐκατέρως πρὸς διδασκαλίαν προσήκει φέρειν τὴν
 εἴδησιν»¹⁾.

4. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον ἐκπᾶγλως τιμᾶ τὴν βυζαντιανὴν
 περίοδον καὶ διακρίνει εἶναι ὅτι ἡ μεθύτερον Ἐκκλησία, ἡ μετὰ
 τὴν ἀποφράδα ἡμέραν τῆς 29 Μαΐου, ἐξηκολούθησε τὰς ἐθνικὰς

1) Βίος Νικηφόρου σ. 149 ἐκδ. de Boor, Λίψα, 188 a. Τὰ ἄλλα ἐδάφια
 τῶν ἀναφερθέντων συγγραμμάτων παραλείπω.

παραδόσεις φέρουσα ἐν ἑαυτῇ καὶ τὸν τύπον ἐκπολιτιστικῆς δυνά-
 μεως, ὡς δύναται ὁ ἀπιστῶν ἵνα παρατηρήσῃ βάλλων τὸν δάκτυ-
 λον αὐτοῦ εἰς τὸν τύπον τῶν πολλῶν πατριαρχικῶν καὶ συνο-
 δικῶν ἀποφάσεων καὶ σιγγιλλίων, ἅτινα οἱ αἰοῖδοι ἐκεῖνοι πατριάρχαι
 καὶ αἱ σύνοδοι ἐξέδιδον εὐλογῶντες μὲν τοὺς τὴν παιδείαν περιέ-
 ποντας καὶ τὰ κοινωφελῆ ἰδρύματα καὶ τὰ σχολεῖα βοηθοῦντας κατα-
 ρώμενοι ὅμως «τοὺς τὸ καλὸν παρεμποδίσαι ἐθέλοντας καὶ τὴν
 διὰ τῆς παιδείας τῇ Γένει ἐλπίζομένην ὠφέλειαν ἀνακόψαι βουλο-
 μένους» ἐχθροὺς τοῦ Γένους καὶ κομιδῇ βαρβάρους ἀποκαλοῦντες
 καὶ πολεμίους καὶ διώκτας τῆς ἀρετῆς τοὺς ἐναντίους.

Αὐτὸ λοιπὸν εἶναι τὸ Κέντρον, τὸ Ἐθνικόν, πρὸς ὃ ἐκέν-
 τρισαν ἐξ ὑπολογισμοῦ καὶ κεντρίζουσιν ἀσυνέτως οἱ ἀνιστόρητοι·
 ἀλλὰ πρὸς κέντρα λακτίζουσι· διότι αὐτὸ τὸ Φανάριον, τὸ μικρὸν
 αὐτὸ Φανάριον, εἶναι μέγα, μεθ' ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους αὐτοῦ
 ἀδυναμίας διὰ τοῦ μηδέποτε ἐκλιπόντος φυσικοῦ καὶ ἡθικοῦ αὐτοῦ
 σφρίγγου καὶ κύρου ἐν μέσῳ ποικίλων δυσχερειῶν καὶ κινδύνων
 ἐδημιούργησεν ἐθνικὰ δίκαια, διὰ τοῦ αἵματος τῶν πατριαρχῶν
 αὐτοῦ καὶ ἀρχιερέων καὶ τῶν ἀρχόντων τοῦ Γένους, ἐδημιούργησεν
 ἐλευθέραν γωνίαν, ἵνα ἀκούσῃ ἐν τῇ συγχρόνῃ ἐθνικῇ καλιγενεσίᾳ
 μετὰ ἑκατὸν ἔτη παρ' αὐτῆς ἀναπτυχθείσης τῇ βοηθείᾳ καὶ ἐγ-
 καρδίᾳ ἐπικουρίᾳ ὄλων ἡμῶν, ἐκεῖνο τὸ ὅποιον ἐλέχθη πρὸ 2325
 ἐτῶν ὑπὸ ἀσόφων κριτῶν ὅτε κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ ὁ Λύσαν-
 δρος καὶ τὰ τεῖχη τῶν Ἀθηνῶν κατεσκάπτοντο πολλῇ προθυ-
 μίᾳ ὑπ' αὐλητρίδων «τὴν ἡμέραν ἐκεῖνην τῇ Ἑλλάδι ἀρχεῖν
 τῆς ἐλευθερίας» (Σ. Ἑλλ.: Β'. β'. 23). Αὐτὸ λοιπὸν τὸ Βυζαν-
 τικὸν κράτος καὶ τὸ μετ' αὐτὸ Φανάριον εἶναι τὸ συνεχίζον τὸ
 ἐλληνικὸν δόγμα ὑπὸ τὸν χριστιανικὸν πέπλον καὶ τὴν παρά-
 δασιν ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡροδότου καὶ Θουκυδίδου καὶ Ξενο-
 φῶντος μέχρι Γεωργίου τοῦ Φραντζῆ, τοῦ ΚΠολίτου καὶ Λαο-
 νίκου τοῦ Χαλκοκονδύλου, τοῦ Ἀθηναίου καὶ τοῦ Μαυροκαρδάτου
 καὶ τοῦ Βουλγάρου, αὐτὸ μεθ' ὅλας τὰς ἀδιακόπους ἐπιδρομὰς
 καὶ τὰς καταγίδας, ὅπερ συνεκράτησε καὶ κατὰ τὸ δυνατόν

διεφύλαξε τὰ ἀγαθὰ ταῦτα καὶ τὰ πάτρια. Εὐτύχημα δὲ ὅτι τὴν γνώμην ἐμοῦ ταύτην δὲν δύνανται πλεόν, ὡς ἔχουσι νῦν τὰ πράγματα, ἔν' ἀναιρέσωσιν οἱ καὶ ἂν ὦσιν.

5. Περὶ τῆς ἀνωτέρας λοιπὸν παιδείσεως κατὰ τὴν βυζαντιακὴν περίοδον καὶ τῶν δι' αὐτὴν παιδευτηρίων ἢ Διδασκαλείων, Πανδιδακτηρίων ἢ Φροντιστηρίων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς συστημάτων καὶ τῶν τῆς παιδείας ἀντιπροσώπων, εἰ δυνατόν, μικρὸν λόγον θ' ἀκούσητε, εὐμενεῖς μου ἀκροαταί, ὅσον ὁ προσμεμετρημένος μοι χρόνος ἐπιτρέπει.

Ἡ μετὰθεσις τῆς ἑδρας τῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τὸ πάλαι Βυζάντιον, τὴν βασιλεύουσαν, τὴν ὑπερκειμένην τῶν πόλεων — διότι τέως ὑποκειμένη ἦτο — ἐπέβαλεν εἰς τὸν Μ. Κωνσταντῖνον ἵνα μεριμνήσῃ οὐ μόνον περὶ τῆς εὐρύσεως καὶ τοῦ καλλωπισμοῦ τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς πνευματικῆς αὐτῆς ὑπεροχῆς. Ὁ μακάριος ἀνὴρ κατὰ τὸ παράδειγμα καὶ τῶν προκατόχων αὐτοῦ οὐ μόνον περὶ τῆς ἐγκυκλίου παιδείας ἐφρόντισεν, ὡς ἐλέγετο καὶ δὴ καὶ νῦν, ἀλλὰ καὶ περὶ ἀνωτέρας Σχολῆς. Ἰδρυσεν *Μέγα Διδασκαλεῖον*, ὅπερ οἱ Γερμανοὶ Πανεπιστήμιον θεωροῦσιν, ἐπὶ λόφου ἐν τῇ πλατείᾳ τῆς Ἀγορᾶς τοῦ Ταύρου, τὸ Καπιτώλιον, ὅπερ περιεστοιχίζετο ὑπὸ κίωνων, εἶχε δὲ διάκοσμον σεμνὸν ἀνάλογον ἐν ταῖς αἰθούσαις τῶν παραδόσεων. Εἰς τὸ Μέγα τοῦτο Διδασκαλεῖον ἤδύναντο ἵνα προσέλθωσιν εἰς ἀκράσιν ὑψηλοτέρων μαθημάτων οἱ τελειόφοιτοι τῶν ἄλλων ἐν τῇ Αὐτοκρατορίᾳ Σχολῶν — ἦσαν δὲ αἱ σχολαὶ αὗται οὐκ ὀλίγαι¹⁾. Οὕτως ὥστε ἡ ΚΠόλις ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἐπὶ τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Κωνσταντῖνου — τὸ πάλαι Βυζάντιον μετὰ τῆς ἄλλης λαμπρότητος κατὰ Γρηγόριον τὸν Θεολόγον ἠβρόνετο — «κατὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἄλλην παιδείαν» (λ. VII) καὶ «ἠθοδοκίμει σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων τοῖς τελεωτάτοις» (λ. XXIV, 14). Ὁ Κωνσταντῖνος πρὸς συμπλήρωσιν τῆς Σχολῆς μετεκαλέσατο καὶ

1) Ἠρήνημα κατὰ τὸ δυνατόν ἐν Ν. Ποιμένι, 1920 σ. 181.

διδασκάλους τῆς λατινικῆς, ὡς ἔπραξεν ὁ Διοκλητιανὸς διὰ τὴν Νικομηθεῖαν, ἀλλ' ἔπαθεν ὅτι καὶ ὁ Διοκλητιανὸς ἐν Νικομηθεΐᾳ. Ἡ διάδοσις τῆς λατινικῆς δὲν ἐπέτυχεν· ἀκροαταί δὲν προσήρχοντο, ἐν δακτύλοις δ' ἐμετροῦντο. Ἡ Ἀνατολὴ ὠρέγετο ἑλληνικῆς σοφίας, ἤθελεν ἑλληνικὰ, οὐχὶ λατινικὰ, ὡς δὲν ἤθελε τουρκικὰ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, διὰ τὸν ἀπλούστατον λόγον οὐ ἢ Ἀνατολὴ ἦτο ἑλληνικὴ, οὐχὶ λατινικὴ. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἐγγενῆς, ἢ γλῶσσα τῆς διδασκαλίας, ἦτο ἀπ' αὐτῶν τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων κοινὴ καὶ τόσον διαδεδομένη ὥστε νέοι καὶ νέοι ἀπὸ μικρᾶς ἡλικίας κατὰ τὰς ἀνατροφὰς ἐν Ρώμῃ εἰθίζοντο ἵνα ὁμιλῶσιν αὐτὴν, ὅπερ καὶ ὁ Κιντιλιανὸς ἐπαινεῖ (Or. I, 1, 12). Ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β' καὶ τῆς Εὐδοκίας καὶ ἐν τῷ Πανδιδακτηρίῳ πλείονες ἑδραὶ καθωρίσθησαν διὰ τὴν ἑλλην. φιλολογίαν καὶ ῥητορείαν ἢ διὰ τὴν λατινικὴν, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ δὲ τῶν ἑλληνικῶν οὔτε ὁ μεγαλοφωνότατος Αἰσχύλος ἔλειπεν οὔτε ὁ ὑπὲρ Πίνδαρος, ὅστις ἄριστα ἐρμηνευόμενος ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Σχολῇ μικροῦ ἐδέησε καὶ ἐξωστρακίζετο, ἐνῷ ἀνέκαθεν ἐδιδάσκετο καὶ ὁ λέγων ἐν αὐτῇ πρῶτον πρὸ 40ετίας τῆς οὐρανομήρους τοῦ ποιητοῦ πτήσεως ἤφατο¹⁾. Ἀκριβῶς δ' ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ πρέπει ἵνα προσέχωμεν τὸν νοῦν, πρέπει ἵνα τὸν νοῦν τὸν ἐσθλὸν μὴ βλάπτωμεν, ἵνα μὴ ἀποξενώμεθα τῶν πατρίων, ἵνα δὲ θηρῶμεν τὰ δυνατὰ, οὐχὶ τὰ ἀδύνατα, τὰ ἀμήχανα κατὰ τὸ Σοφόκλειον. Ἄγνοοῦσιν οἱ εἰσηγησάμενοι ὅτι ἡμεῖς ἐδῶ οἱ ἔξω Ἕλληνες εἶχομεν καὶ ἔχομεν διαυγέστερον πολὺ καὶ διπλωματικώτερον καὶ προορατικώτερον τὸν νοῦν καὶ τὴν ἀντίληψιν ὀξυτέραν τῶν περὶ ἡμᾶς ἀναγκῶν καὶ καθόλου τῶν ἐθνικῶν πραγμάτων. Ἐὰν δὲ ἡ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας, ἥτις ἀπετέλει τὴν κατακλειδα τῆς τότε ἐπιστημονικῆς μορφώσεως μιᾶς μόνον ἐπισήμου ἡξιώθη ἑδρας, ἐν τῷ Πανδιδακτηρίῳ, τοῦτο ἐξηγγεῖται νομίζω ἐκ τοῦ ὅτι ἐν Ἀθήναις, ἥτις ἦτο ἑδαφος

1) Καὶ εἶτα ἐν Ἀθήναις παρὰ τοῦ μακαρίτου Σεμιτέλου, καὶ μετέπειτα ἐν Τυβίγγῃ παρὰ τοῦ ἐπίσης μακαρίτου σεπτοῦ φίλου Otto Crusius.

τῶν λόγων κατὰ τὸν Ναζιανζηνόν, ὑπάρχον σχολαί, εἰς ἃς πανταχόθεν προσήρχοντο, ἕως οὗ ἐπὶ τοῦ Ἰουστινιανοῦ ἢ περιφάνεια τῆς πόλεως, ἢ παιδευτικῆ, ἐξέπεσε, διότι, ὡς γνωστόν, ὁ Ἰουστινιανὸς εἶχε διατάξει: «μῆτε νόμιμα ἐξηγεῖσθαι μῆτε φιλοσοφίαν διδάσκειν» οὗτω δὲ ἢ ἐν Ἀθήναις πνευματικῆ ζωῆ κατ' ὀλίγον ἔπαυσε καὶ τοῦτο, ἔν' ἀνυψωθῆ ἢ ἐν ΚΠόλει.

6. Διὰ τοῦ Πανδιδάκτηριου καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ διορισμοῦ τριάκοντα καὶ ἐνὸς διδασκάλων, ἢ αὐτοκρατορικῆ θέλησις ἐξεδηλώθη. Οἱ καθηγηταὶ πληρώνονται ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου, θεωροῦνται ὑπάλληλοι, αὐτοκρατορικῆ ἐπινεύσει διορίζονται, μετὰ εἰκοσαετῆ δὲ εὐδόκιμον ὑπηρεσίαν σὺν τοῖς εὐχαριστηρίοις τάσσονται εἰς τὴν χορείαν τῶν εὐγενῶν (de, von, van). Ἡ ἐκπαίδεσις τοῦ κράτους κανονίζεται. Τέως αἱ πόλεις καὶ οἱ δῆμοι ἐξέλεγον τοὺς διδασκάλους καὶ τὰ κατὰ τὸν μισθὸν αὐτῶν διέθετον, οἱ διδάσκαλοι δὲ καὶ τότε οὐκ ὀλίγα ὑπέφερον διὰ τὴν τακτικὴν πληρωμὴν καὶ τὰς σιτήσεις (annona), καίτοι ἀπελάμβανον παρὰ τῶν αὐτοκρατόρων καὶ τινῶν εὐκολιῶν, ἀτελειῶν καὶ εὐεργετημάτων· ἦσαν π. χ. ἀπηλλαγμένοι ἐνίων πρὸς τὸ δημόσιον ὑποχρεώσεων καὶ φόρων οἱ υἱοὶ αὐτῶν ἀπηλλάσσοντο τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας. Ὁ Μ. Κωνσταντῖνος διὰ νόμου ἐκίρυσεν τοὺς καθηγητὰς «ἀπηλλαγμένους πασῶν τῶν λειτουργειῶν καὶ τῶν δημοσίων ὑποχρεώσεων» διέταξεν ἵνα πληρώνονται τακτικότερον, ὁ Γρατιανὸς μάλιστα χάριν τῶν διδασκάλων αὐτοῦ (Αὐσωνίου κλ.) διεκίρυσεν, ὅτι δὲν ἀνέχεται πλέον ἵνα ἀφίηται ὁ μισθὸς τῶν καθηγητῶν εἰς τὴν ἰδιοτροπίαν τῶν πόλεων, τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ἀλλὰ διέταξεν ἵνα ἀναλόγως ἐκάστη μισθοδοτῆ τοὺς γραμματικούς καὶ τοὺς ρήτορας, δηλαδὴ διέταξεν ἔν' ἀναγραφῇ εἰς τὸν προϋπολογισμὸν αὐτῶν, τὸν δημοτικόν, καὶ ἢ διὰ τοὺς μισθοὺς τῶν καθηγητῶν δαπάνη. Αἱ κατ' αὐτῶν δὲ προσβολαὶ — σημειούσθω καὶ τοῦτο πρὸς γινῶσιν τοῦ κόσμου — ἐτιμωροῦντο διὰ βαρυτέρων, δι' αὐστηροτέρων ποινῶν ἢ ὅμοιαι κατ' ἄλλων ἄλλης τάξεως πολιτῶν. Ὁ Ἰουλιανὸς ἀνemiχθη εἰς τὴν ἐκλογὴν ἀπὸ σκοποῦ· ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς χριστιανούς τὴν

διδασκαλίαν εἰς τὰ δημόσια σχολεῖα. Καὶ ἐὰν ἀκόμη οἱ διδάσκαλοι ἐξελέγοντο ὑπὸ τῶν φατριῶν, πάλιν διετείνεται ὅτι ἢ ἐκλογὴ ἔπρεπεν ἵνα τύχη τῆς αὐτοκρατορικῆς κυρώσεως, ὅπως μείζον τὸ κύρος ἔχη.

Νῦν νόμος ἀπαγορεύει εἰς τοὺς καθηγητὰς τοῦ Πανδιδάκτηριου ἔν' ἀναλαμβάνωσιν ἀλλαγῶν διδασκαλίαν ἐκτὸς αὐτοῦ· ἀλλὰ δὲν ἀπαγορεύει εἰς τοὺς ἄλλους τὴν κατ' αἶκον διδασκαλίαν, ἦτις, εἰρήσθω καὶ τοῦτο, ἦτο λίαν διαδεδομένη. Οἱ ἐπὶ διδάκτροις δὲ διδάσκοντες δὲν ἦσαν καὶ ὀλίγοι, ἡμιλλῶντο, διεφέροντο, ἐνίστατο δὲ καὶ διεπληκτίζοντο πρὸς ἀλλήλους. Ἐν Ἀθήναις μάλιστα κατὰ τοὺς προῖουστινιανέους χρόνους καὶ τοῦτο ἐπικρατεῖ μεθοδικώτερον πως, διότι ὁ ἀγὼν περὶ τῆς προσηλώσεως νέων σπουδαστῶν ἐκράτει ἐκ συστήματος τῶν προσπαθούτων ἵνα πείσῃσι τὸν νεωστὶ προσερχόμενον ἔξωθεν ἀκροατὴν σχολῆς τινος ὑπὲρ τῆς ἐταιρείας ἢ τοῦ συλλόγου αὐτῶν. Ἐκεῖνο δηλαδὴ, τὸ ὅποιον ἐν Γερμανίᾳ σήμερον συμβαίνει καὶ δὴ ἐν τισιν αὐτῆς πόλεσιν, ἐν αἷς ἀκμάζει ὁ φοιτητικὸς βίος καὶ τὰ πολυώνυμα φοιτητικὰ συστήματα ἢ φοιτητικοὶ δεσμοί, ἀπήντησα, τοῦ νομίζετε γινόμενον, ἐν Ἀθήναις, βεβαιούμενον καὶ εὐμορφώτατα περιγραφόμενον ἐν λεπτομερείαις, αἰτινες δὲν εἶναι καιρὸς ἔν' ἀνελιχθῶσιν ἐν τῇ ὥρᾳ ταύτῃ — διότι εἶναι πολλὰ — ὑπὸ τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐν τῷ εἰς τὸν Μ. Βασίλειον Ἐπιταφίῳ¹⁾.

7. Τὸ Πανδιδάκτηριον κατὰ κακὴν μοῖραν ἔπαυσε λειτουργεῖν ἐπὶ τοῦ Φωκά, († 610), ὅστις πρὸς ἄλλοις τῷ κράτει κακοῖς καὶ τὴν παιδείαν ἐπολέμησε, διότι τοὺς καθηγητὰς τὰς ἀποδοχὰς αὐτῶν ἐστέρησε καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ὑποτρόφων φοιτητῶν τὰ διδόμενα ἐπιδόματα ἀπέκοψεν. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ Ἡρακλείου τὰ πράγματα ἤλλαξαν. Ἐκ τοῦ παρὰ Θ. Σιμοκάττη (σ. 20 ἐκδ. de Boor) Διαλόγου τῆς Φιλοσοφίας καὶ Ἱστορίας, ἐξάγω ὅτι νέαν ἄλλην Σχολὴν ἀνεστήσατο, ὡς φέρεται ἐν τῷ κειμένῳ, ῥώμῃ Ἡρα-

1) Migne, P. G. XXXVI, Or. XLIII, 516.

κλέους παρά τὰ πατριαρχεία ὁ μέγας τῆς ἀπανταχόθεν οἰκουμένης ἀρχιερεὺς καὶ πρόεδρος, ὅστις εἶναι ὁ πολὺς πατριάρχης Σέργιος, οἰκειότατος φίλος τῆς Φιλοσοφίας. Ἡ Σχολὴ αὕτη εἶναι ἡ Θεολογικὴ ἢ Πατριαρχικὴ ἢ Οἰκουμενικὴ, ἣς ἐτάχθη διευθυντῆς, οἶονεὶ πρότανις ὁ Οἰκουμενικὸς λεγόμενος Διδάσκαλος, ἠτύχησα δὲ ἐν' ἀνεύρω ἐν ΚΠόλει ἀκμάζοντα διδάσκαλον Στέφανον τὸν ἐξ Ἀλεξανδρείας¹⁾ ὅστις ἠρμήνευεν Ἀριστοτέλην καὶ Πλάτωνα, ἐδίδασκε δὲ Γεωμετρίαν, Ἀριθμητικὴν, Ἀστρονομίαν καὶ Μουσικὴν, ἐκαλεῖτο δὲ Φιλόσοφος καὶ μάλιστα μέγας φιλόσοφος καὶ οἰκουμενικὸς ἢ καθολικὸς διδάσκαλος. Ἡ Σχολὴ αὕτη δὲν φαίνεται ἀποχωρισθεῖσα τῶν πατριαρχείων, κειμένη δὲ πρὸς τῇ Βασιλικῇ λεγομένη κιστέρη τῇ οὔσῃ πλησίον τῶν Χαλκοπρατείων (Γερῆ-μπατῶν-σεραγι) εἶχεν ὑπὸ τὸν οἰκουμενικὸν διδάσκαλον συλλήπτορας αὐτῷ ἄνδρας δώδεκα πᾶσαν ἐπιστήμην μετερχομένους καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ ἐκκλησιαστικὰ κρατύνοντας δόγματα. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι ἦσαν οἱ σύμβουλοι τῶν πατριαρχείων καὶ αὐτοὶ οἱ βασιλεῖς, ὡς βεβαίως Γεώργιος ὁ Μοναχός, βουλὴν ἢ γνώμην οὐκ ἐθέσπιζον ἄνευ αὐτῶν, ὡς τοιοῦτό τι συνέβαινε καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσιν καὶ μέχρις ἡμῶν ἐνίοτε, ἐν περιστάσεσιν οὐχὶ ἅπαξ οὐδὲ δὶς, καθ' ἃς τὰ σ. πατριαρχεία προστατεύοντα κατ' ἐξοχὴν τὴν Σχολὴν, ἢτε Πατριαρχικὴν, ἢ καὶ διατηροῦντα αὐτήν, ἐτύγχανον ἐν ταῖς ἀνάγκαις αὐτῶν καὶ τῆς συναντιλήψεως τῶν ἐν αὐτῇ διδασκάλων, οὓς τότε καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμων καὶ ἀξιώμασι καὶ τίτλοις περιεῖπον.

Τὴν Σχολὴν ταύτην Λέων ὁ Ἰσαυρος ἐν τῇ παραφορᾷ αὐτοῦ διέλυσεν, ἢ τῇ πυρὶ παρέδωκεν, ὅτε οἱ ἐν αὐτῇ διδάσκαλοι ἐρωτηθέντες ὑπ' αὐτοῦ περὶ τοῦ σχεδίου τῆς θρησκευτικῆς λεγομένης Μεταρρυθμίσεως ἐτόλμησαν ἐν' ἀντείψει καὶ ἐλέγχῳ τὴν γνώμην αὐτοῦ²⁾. Ἐκτοτε, ἐπάγεται Γεώργιος ὁ Μοναχός, ἢ τῶν

1) Krumbacher B. L. 92, 621, ἦτο συγγραφεὺς.

2) Τὰ ἱστορούμενα ὅτι ὁ Ἰσαυρος διέταξεν ἐν αὐτῇ τῷ τόπῳ τοῦ Διδασκαλείου καὶ οἱ διδάσκαλοι αὐτοὶ καταφλεγῶσι, δὲν θεωροῦνται πιστεῖως ἄξιαι,

ἐπιστημῶν γνώσις ἐσπάνηξε τῇ τῶν βασιλευόντων γνωσιμάχων ἀπονοίᾳ μέχρι τῆς βασιλείας Μιχαὴλ καὶ Θεοδώρου, τῶν εὐσεβῶν καὶ πιστῶν βασιλέων. Καὶ μεθ' ὅλα ταῦτα τὰ λεγόμενα περὶ τῶν βασιλέων τῆς λεγομένης εἰκονομαχίας καὶ τὰ γράμματα δὲν ἔπαυσαν καλλιεργούμενα καθὼς καὶ αἱ τέχναι καὶ αὐτὴ ἡ Γραφικὴ, περὶ ὧν ἄλλοτε.

Περίεργος σύμπτωσις αἶρει ἡμῖν παραπέτασμα ἐν τῇ παιδευτικῇ κινήσει τῶν τελευταίων χρόνων τῆς λεγομένης εἰκονομαχίας. Γράμματα φιλομαθοῦς Καλίφου, τοῦ Ἀροῦν-αλ-Μαμουὺν (815-833) τοῦ φιλομούσου οἴκου τῶν Ἀββασιδῶν καλοῦσιν εἰς Βαγδάτην, τὴν ἔδραν αὐτῶν, τὸν φιλόσοφον καὶ μαθηματικὸν Λέοντα, τὸν μετέπειτα Θεσσαλονίκης, ὅστις ἐδίδασκεν ἐν πενιχρῇ φροντιστηρίῳ. Ὁ Θεόφιλος λαβὼν τὰ γράμματα τοῦ Καλίφου ἄσπονον ἔκρινεν ἵνα ἔκδοτον ποιήσῃ τοῖς ἔθνεσι τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, δι' ἣν τὸ Ῥωμαίων γένος θαυμάζεται, ἀφῆκε δὲ τὰς λύσεις τῶν γεωμετρικῶν καὶ ἀστρονομικῶν ζητημάτων καὶ ἄλλων μαθημάτων τὰς ζητηθείσας, ἵνα ἐπιστείλῃ. Τὰ περαιτέρω ἄλλης ὥρας θέμα σοβαρὸν ἄμα καὶ τερπνόν, περὶ οὗ ἐφρόντισε κάλλιστα ἵνα δημοσιεύσῃ ἐν τῇ Μ. Βιβλιοθήκῃ (Δ' σ. XLIV κ. ἐ.) ὁ μακαρίτης Σάθας, διότι καὶ ἀπὸ διπλωματικῆς ἀπόψεως ἀξιόλογον προσεφέροντο ὑπὸ τοῦ φιλομούσου καλίφου, τοῦ φιλεπιστήμονος καὶ ἀίδιοι σπονδαὶ φιλίας καὶ ἀγαθῆς γειτονίας ὡς τίμιον ἀντάλλαγμα τῆς παρ' αὐτῷ μεταβάσεως τοῦ Λέοντος καὶ τῆς ὑπ' αὐτὸν φιλολογικῆς ἢ μᾶλλον ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς. Ἐκ τῆς ἀλληλογραφίας ταύτης ἕμως — ἀγαθὸν μέγα προέκυψεν ἐν Βυζαντίῳ, ἢ ἕνεκα διαφόρων λόγων ἀνακοπέισα ζωηρὰ πνευματικὴ κίνησις ἀνεξωγομένη. Ἐπὶ Μιχαὴλ τοῦ Γ' ὁ πανίσχυρος Βάρδας ἀνασυνέστησε τὸ λησμονηθὲν Πανδιδακτήριον, ὅπερ ὁ μακαρίτης φίλος μου Gelzer, eine Art Hochschule, εἶδος Πανεπιστημίου, ὀνομάζει. Ὁ Βάρδας

ὡς διδάσκει καὶ ὁ μακαρίτης Παπαρρηγόπουλος (Ἰστ. Ἑλλ. τ. Γ' σ. 395, ἐκδ. 1886).

συνήθρισε σοφούς κατὰ τὴν Μαγναύραν, ἀναδιωργάνωσε τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν τὴν ἡμελημένην, προέστησεν ἀρχιδιδάσκαλον τῆς Σχολῆς τῆς Μαγναύρας τὸν ἐξονομασθέντα Λέοντα, τῶς Θεσσαλονίκης, ἦτοι πρύτανιν καὶ διήρσεν τὴν Ἀκαδημείαν ταύτην εἰς *τέσσαρα τμήματα*, ἦτοι εἰς ἰσαριθμούς σχολάς, ἐφ' ὧν καὶ καθηγητὰς κοσμήτορας δι' ἐκάστην προέκρινεν, ὧν τὰ ὀνόματα σήμερον γνωρίζομεν¹⁾. Καὶ οὐ μόνον συνέστησεν, οὐ μόνον ὑπεστήριξεν ἀλλὰ καὶ ἐκ φιλομαθείας κινούμενος ἐφοίτα εἰς τὰς παραδόσεις καὶ διὰ καταλλήλων λόγων ἐπερρώννυε διδάσκοντάς τε καὶ διδασκόμενους, ὡς τοῦτο ἔπραττε πολὺ πρὸ αὐτοῦ αὐτὸς ὁ μέγας Ἰουστινιανός, ὅστις, ὡς πρὸ ὀλίγου ἐδημοσίευσα, κατεδέχετο ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ αὐτοῦ θρόνου ἢ τοῦ στρατηγικοῦ αὐτοῦ θώκου ἵνα παρακάθηται ἐνίοτε εἰς τὰ θρανία τῶν παραδόσεων καὶ προεδρεύῃ τῶν ἐπὶ τῇ ἐπιδόσει τῶν διπλωμάτων τελετῶν, προσφωνῇ διδασκάλους καὶ φοιτητὰς, ἢ εὐχαριστίας ἀπονέμῃ ἢ βασιλικὰς ὄντως συστάσεις εὐχρηστῆ. Τὴν Σχολὴν ταύτην ἐστήριξεν ὁ Μακεδονικὸς οἶκος. Βασιλεὺς ὁ Μακεδὼν ὁμολογεῖ ὅτι ἡ παιδεία καὶ βασιλείαν κοσμεῖ καὶ τοὺς βασιλεύοντας ἀειμνήστους ἀποτελεῖ καὶ ἐν ταῖς πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ παραινέσει: προστίθῃσιν ὅτι εἶναι «ἀπαραίτητος οὐ μόνον βασιλεύσιν ἀλλὰ καὶ ιδιώταις». Ἐντεῦθεν καὶ ἡ μεγάλη παιδεία Λέοντος, τοῦ σοφοῦ, καὶ ἡ πολυμερὴς μόρφωσις τῶν λογίων τῶν χρόνων τούτων, ἐν οἷς μὴ λησμονῶμεν τὸν ἱερόν Φώτιον, τὸν καὶ ἐν Μαγναύρᾳ διδάξαντα. *Κωνσταντῖνος* δὲ ὁ *Πορφυρογέννητος* (*Κεδρ. Β' 326*) ἐπίσης ἐμερίμνησεν ἰδιαίτερος

1) Ὁ Λέων ἀνέλαβε τὴν τέχνην τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστήμῶν τῶν ἐπιστημῶν ἵνα διδάξῃ, ὁ Θεόδωρος τὴν γεωμετρίαν, ὁ Θεοδόχιος τὴν ἀστρονομίαν, καὶ ὁ Κομμητᾶς τὰ γραμματικά, ὅλοι δωρεάν, ἄτε γενναίως ὑπὸ τοῦ κράτους μισθοδοτούμενοι (*Κεδρ. τ. Β' 170—171*). Ἐνταῦθα σημειοῦσθε ὅτι τὸν τίτλον τοῦ *Ἀρχιδιδασκάλου* ἔφερον οἱ σχολάρχαι τῆς Μ. Γ. Σ. μέχρι πρὸ ὀλίγων δεκαθῶν ἐτῶν. Ὅρα τὸ εἰς Σαμουὴλ τὸν τοῦ Γένους ἀρχιδιδάσκαλον ἐπιτόμιον ἐπίγραμμα, ὅπερ ἀνεστήλωσα ἔναντι τοῦ παγκαρίου εἰς τὸν ναὸν τοῦ Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου ἐν Κουρούτσουσι εὐρὴν καταπατούμενον καὶ κατατρίβόμενον ἵνα μὴ ἐξίτηλον γένηται, ἐδημοσίευσα δὲ ἐν *Κουρούτσουσι* σ. 64 ἐκδ. Ἀθηνῶν.

ἐπιδειξάμενος καὶ αὐτὸς βασιλικὴν στοργὴν πρὸς τε τοὺς διδάσκοντας καὶ τοὺς φοιτητὰς, οὗς ἐνίοτε καὶ συνδαιτυμόνας ἐδέχετο καὶ τοὺς διακρινόμενους μεταξὺ αὐτῶν ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τοῦ κράτους προετίμα, ὡς τοῦτο ἐγένετο οὐχὶ σπανίως καὶ μετὰ τὴν Ἀλωσιν. Πατριάρχαι καὶ μητροπολιταὶ κατήρχοντο εἰς τὴν Σχολὴν, ἡκροῶντο μαθημάτων, ἐνεψύχουν διδάσκοντάς τε καὶ διδασκόμενους καὶ ἐβράβευον τοὺς διακρινόμενους. Ἡ ὀλιγωτέρα φροντίς τῶν διδασκόντων τοῦ Πορφυρογεννήτου, δὲν τολμῶ ἵνα εἶπω ἀκηδία, ἐπήνεγκε τὴν ἐν τῇ Σχολῇ παραλυσίαν. Ἀλλὰ τὴν ἀμεριμνησίαν ταύτην κάλλιστα ἐξηγῶ, ἂν καὶ οὐχὶ τελείως δικαιολογῶ, ἐὰν ἀναμνησθῶ τῶν συγχρόνων πολιτικῶν περισπασμῶν ἐσωτερικῶν μὲν κατ' ἀρχὰς εἶτα δὲ ἐξωτερικῶν, περὶ ὧν δὲν εἶναι καιρὸς τόρα ἵνα ἀναπτυχθῶ. Οἱ *τελευταῖοι* τοῦ Μακεδονικοῦ οἴκου βασιλεῖς ἐφρόντισαν περισσότερο περὶ τῆς ἐν πολέμῳ τακτικῆς, περὶ πολέμων αὐτῶν κατ' ἀνάγκην. Δὲν ἀνέχομαι ὅμως ἵνα μὴ ἐκστομίσω ὅτι ἂν αὐτοὶ κατηγοροῦνται ὡς μὴ στηρίζαντες τὰ γράμματα καὶ τὴν τῶν λογίων τάξιν, ἐν τούτοις αὐτοὶ ἔσωσαν τὴν μεγαλόνησον τῆς ἑλληνικῆς Μεσογείου, τὴν ἡρωϊκὴν Κρήτην καὶ ἐπανήγαγον αὐτὴν εἰς τὰς ἀγκάλας τῆς μητρὸς Κηρύκειας, αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι Μακεδόνες ἔσωσαν τὴν ἑλληνικὴν Μακεδονίαν ἀπὸ ἀδίκων καὶ βαρβάρων χειρῶν κατασυντρίψαντες τοὺς αἰεὶ παρασπονδούντας δολίους ἐχθρούς, ὡς τόρα ἀπέδωκαν αὐτὴν οἱ ἐκείνων τῶν ἀειμνήστων αὐτοκρατόρων καὶ στρατηγῶν τῶν ὀνόματι καὶ πράγματι Νικηφόρων καὶ Βασιλείων διάδοχοι . . .

8. Καὶ ὅμως, καὶ οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, ὁ *Ψελλὸς* μετὰ τινὰς δεκαετηρίδας διερωτᾶται, διαπορεῖται πῶς ἐπὶ Βασιλείου τοῦ Βουλγαροκτόνου, τοῦ *ἰσοῦτιοι* τῆς περὶ τοὺς λόγους σπουδῆς *κατολιγορῶντος*, τόσοι καὶ τόσοι λογιότῳ ἀντιπρόσωποι διέλαμψαν. Ἀλλ' εὐεξήγητον τὸ πρᾶγμα· ἡ λύσις εὐπορος· οἱ τόσοι ἄνδρες ἐσπούδαζον ὡς αὐτοτελεῖς, ἦτοι ἐτελειοποιοῦν ἑαυτοὺς δι' αὐτοδιδασκαλίας, διὰ τῆς κατ' οἶκον ἢ δι' ἄλλων μέσων μελέτης. Δίκαιον δ' ἔχει Ἄννα ἢ Κομνηνή, ἡ χαριτόβρυτος *πριγκίπισσα*,

γράφουσα ὅτι «εἰ καὶ ἀπὸ Βασιλείου τοῦ Πορφυρογεννήτου
 »μέχρι τῆς τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Μονομάχου βασιλείας ὁ
 »λόγος καὶ τοῖς πλείοσιν ἐρραθυμεῖτο ἀλλ' ἦν γε πάλιν οὐ
 »καταθεδυνκῶς» ἀνέλαμψε δὲ καὶ ἀνέθορε διὰ σπουδῆς τῆς φιλο-
 λογίας ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ πατρὸς αὐτῆς Ἀλεξίου τοῦ Α' τοῦ
 Κομνηνοῦ (ἐκδ. σι. V, 8 καὶ 9).

Ἐδεινοπάθουν τὰ γράμματα ἕνεκα τῆς συγχρόνου πολιτικῆς
 κεινημένης καταστάσεως, ἀπαραλλάκτως ὡς παρ' ἡμῖν. Μεσοῦσης
 τῆς ἐνδεκάτης ἑκατονταετηρίδος τὸ ἀμεληθὲν Παιδιδακτῆριον
 προτροπῇ καὶ ὀτρύνσει ἐπιμόνω τῶν περὶ Κωνσταντίνον τὸν Μονο-
 μάχον (1042—1055 μ. Χ.) λογίων ἀνασυνέστη οὐχὶ ὅμως ἐν τῇ
 παλατίῳ τῆς Μαγναύρας ἀλλ' ἐν τῇ ναῶ τοῦ ἁγίου Πέτρου.

Ὁ βασιλεὺς διώρισε τῆς μὲν Νομικῆς Σχολῆς κοσμήτορα τὸν
 Ξιφιλίνον Ἰωάννην, τὸν μετὰ ταῦτα πατριάρχην, τῆς δὲ Φιλοσο-
 φικῆς τὸν Ψελλὸν πρὸς ἄλλοις βοηθοῖς. Οὕτως λοιπὸν ἔχομεν
 Νέαν Ἀναγέννησιν γραμμάτων ἐπίσημον ὑπὸ βασιλικῆς χειρὸς
 βασταζομένην, ἐξακολουθοῦσαν καὶ ἐπὶ τῆς Κομνηνοφυοῦς δυνα-
 στείας. Ἡ Νομικὴ Σχολὴ μάλιστα ἐβελτιώθη, ἐξήρθη, ἐτιμῆθη
 καὶ ἐφημίσθη. Ἐσπουδάζετο ἡ νομολογία συστηματικώτερον καὶ
 πρακτικώτερον καὶ κατὰ τὰς διαιρέσεις αὐτῆς, εἰδικώτερον δὲ διὰ
 τὰς ἀνάγκας τοῦ κράτους καὶ τὰς μετὰ τῶν ξένων σχέσεις, αἵτινες
 κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐγένοντο συχναί. Ὁ αὐτοκράτωρ διέ-
 ταξεν ὅπως ὑποχρεωτικῶς ἀκροῶνται τῶν ἐν τῇ Σχολῇ μαθημάτων
 οἱ μέλλοντες νομομαθεῖς ὑπάλληλοι τῆς Αὐτοκρατορίας¹⁾ »Οἱ νό-
 μοι δὲν πρέπει ἵνα εἶναι χρησιμοὶ« ἔλεγεν²⁾. Ἡ γνῶσις τῶν
 περὶ αὐτῆς διὰ τῶν ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν Ν. Ἰταλίᾳ ἀποστόλων τὴν
 φήμην τῆς Σχολῆς ἤπλωσε καὶ πέραν τῶν ὁρίων τοῦ κράτους εἰς
 ὅλην τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην. Ἐκ τῆς Ἰταλίας
 ἤρχοντο φοιτηταὶ πρὸς σπουδῆν, καὶ διδάσκαλοι ἐξήτουντο, ὡς

1) Byz. Z.: Z. (1899) σ. 445 ἐν σημ. ἐνθα ὁ κ. Heisenberg ὀνομάζει
 αὐτὴν Πανεπιστήμιον.

2) Neumann, Weltstell. d. Byz. R. Kreuz. S. 67.

ἐγένετο ὁμοίως κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Βοκκακίου διὰ τὴν σπου-
 δὴν τῆς ἐλληνικῆς¹⁾. Ἐκεῖνο δὲ τὸ ὅποιον δὲν ἐπιθυμῶ ἵνα
 ἀποσιωπήσω, Σ. Δ. καὶ λοιπὴ μουσσοτερπῆς ὁμίλγυρις, καίτοι κατα-
 τρώγω ὀλίγον ἔτι χρόνον ὑμῶν, διότι τιμὴν ἐξοχον περιποιεῖ εἰς
 τοὺς ἀμέσους προγόνους ἡμῶν, εἶναι ὅτι ἡ καθ'αυτὸ σύστασις τῆς
 νομικῆς Σχολῆς τοῦ ἐν Βουωνίᾳ Πανεπιστημίου καὶ ἡ διαρρῦθ-
 μισις αὐτῆς κατὰ τὸ 1088 κ. ἐ. ἐγένετο κατὰ τὸ πρότυπον τῆς
 ἐν ΚΠ., τῆς ἐνταῦθα δὴλα δὴ²⁾. Τὸ πρᾶγμα δὲ θεωρεῖ πιθανώ-
 τατον ἀνὴρ κορυφαῖος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τοῦ Δικαίου, πασίγνωστος
 διὰ τὰς μελέτας αὐτοῦ, ὁ Zachariā v. Lingenthal³⁾. Καὶ ὅπερ
 περιεργότερον ἀκόμη καὶ διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης
 ἀξιοπαρατήρητον κατὰ τὴν αὐτὴν πηγὴν ὅτι ἀνάγκη ἐπέστη ἐν
 Σικελίᾳ καὶ μεταφράσεως εἰς τὴν ἐλληνικὴν τῶν νόμων Φριδε-
 ρίκου τοῦ Β', αὐτοκράτορος τῆς Γερμανίας καὶ βασιλέως τῶν δύο
 Σικελιῶν (1215—1250 μ. Χ.). Ἐν τῇ μέρει τούτῳ ἔπρεπεν ἵνα
 γίνῃ ὁ προσήκων λόγος καὶ περὶ τῶν διδασκάλων καὶ παιδοδι-
 δασκάλων νομικῶν, οἵτινες ἀναγράφονται ἐν τῇ Ἐπαρχικῇ Βιβλίῳ
 τοῦ Λέοντος⁴⁾, ἀποτελοῦσι δὲ εἰδικὸν τμήμα τοῦ Συλλόγου τῶν
 Ταβουλαρίων, ἦτοι τῶν νοταρίων, τῶν συμβολαιογράφων. Ἐκ
 τῆς προσθήκης τῆς λ: νομικός φρονῶ ὅτι πρόκειται περὶ εἰδικῶν
 διδασκάλων τῶν νόμων, ἐν δὲ τὸ συμπέρασμα τῆς ἐπὶ τῶν πηγῶν
 αὐτῶν ἄλλοτε μελέτης μου εἶναι ἀκριβές, νομίζω ὅτι αὐτοὶ ἦσαν
 προπαιδευταί, προγυμνασταὶ ὁδηγοὶ τῶν ὑποψηφίων εἰς τὴν τάξιν

1) Ἄφ' οὗ ἀπεδείχθη ὅτι ἡ εἰς Θεοδοσίον τὸν Β' ἀναφερομένη δὲν
 ἀληθεύει καὶ ἡ ἐν τοῖς ἐπισήμοις ἐγγράφοις περιουλογὴ τοῦ ἐγγράφου τῆς
 συστάσεως τῆς Σχολῆς ὅτι εἶναι πλαστή. Kaufmann, Gesch. d. D. Uni-
 versitäten τ. Α, 173. Ὅρα δὲ καὶ διὰ τὴν Ἱστορίαν ὄλην Fitting, H., Die
 Anfänge der Rechtsschule zu Bologna, Βερολ.-Λιψία 1888, S. 78—82.

2) Βλ. διὰ τὸ σημεῖον τοῦτο Hesseling, Essai sur la civilisat.
 byz. 1907, S. 308.

3) Krumbacher B. L. G.² S. 606. Ἐσπουδαζον ἔτι ἐν Τυβίγγῃ
 κατὰ τὸ 1888, ὅτε ἐπανηγυρίσθη ἡ 800 ετηρίς τοῦ Πανεπιστημίου τούτου καὶ
 μετέσχον τῆς συμμετοχῆς τῶν φοιτητῶν ἐπὶ τοῖς συγχαρητηρίοις.

4) Mémoires de l'Inst. Nat. Genévois τ. 18, 1895—1900. 4°.

των νοταρίων, αυτοί δὴλα δὴ προήσκουν, προητοιμάζον τοὺς ὑποψήφιους εἰς τὰς πρακτικὰς ἐξετάσεις ὅπως λάβωσι τὴν ἀδειαν καὶ ἐγγραφῶσιν εἰς τὸν Κατάλογον τῶν νοταρίων (barreau) ¹⁾. Ἐς ἄλλοτε παραλείπων τὰ λοιπά, ἄξια πάντα παραβολῆς καὶ συγκρίσεως πρὸς τὰ σήμερον γενόμενα ἢ ἐφαρμοζόμενα ἐξαίρω τούτο μόνον ὅτι αἱ ἐξετάσεις ἦσαν αὐστηραὶ, ὅτι ὁ ὑποψήφιος ὤφειλε μεταξὺ ἄλλων κάλλιστα «τὰ τῆς ἐγκυκλίου παιδείσεως παιδευθῆναι ὡς ἂν μὴ διαμαρτάνῃ ἐν ταῖς ἐκδόσεσιν, ὀλισθάνῃ δὲ περὶ τὴν λέξιν, ἐπὶ στόματος δ' ἔχειν τοὺς 40 τίτλους τοῦ Ἐγγεiri-δίου νόμου καὶ τῶν ἐξήκοντα τῶν Βασιλικῶν τὴν γνώσιν.»

9. Ἡ ἀπὸ τοῦ πανεπιστήμονος Ψελλοῦ καὶ τῶν σὺν αὐτῷ καὶ ἀμέσως ὑπὸ τῶν τροφίμων τῆς Ἀκαδημείας προκληθεῖσα νέα ζύμωσις ἐν τῇ παιδεύσει καθ' ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης παρὰ πᾶσι καὶ μάλιστα ἐν τῇ ἀριστοκρατικωτέρᾳ καὶ ἀνωτέρᾳ κοινωνίᾳ τοῦ Βυζαντίου ἦν ἀδύνατον ἵνα μείνῃ μεμονωμένη καὶ ἄνευ ἐπιδράσεως εἰς εὐρύτερον κύκλον. «Ἡ Κοωνταρινὸν παιδείας ἀπάσης καὶ τέχνης λογικῆς οὐκ ἐνδεῶς εἶχε» φωνάζει ἡ χαριτόβρυτος Ἄννα ἡ Κομνηνή. Ἐκ τῆς πορφυρογεννίτου αὐτῆς κόρης πολλὰς δύναται τις ἵν' ἀντλήσῃ πληροφορίας περὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς κινήσεως καὶ θέσεως τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔζη· ἐν πρώτοις τὸ πρόγραμμα, ὅπερ ἠκολούθησεν αὐτῇ ἐν τῇ ἀγωγῇ αὐτῆς

1) Ὅπως ἐξηγεῖται καὶ ὁ Nicole, *Αὐτόθι* σ. 84. Ὁ παιδοδιδάσκαλος νομικός καλεῖται καὶ ἀπλῶς νομικός (πρβλ. § 13) ἔχει δὲ ἀνωτέραν θέσιν τοῦ διδασκάλου, ὅστις εἰργάζεται μὲν ἐν τῇ Συλλόγῳ (τῇ Σχολῇ) τῶν νοταρίων ἐξηρτάτο ἐκ τοῦ προέδρου τοῦ Συλλόγου, τοῦ πριμμιχηρίου, ἐπληρῶνε δικαίωμα ἐγγραφῆς εἰς αὐτόν, ὀλιγώτερον ὅμως ἢ ὁ ταβουλάριος καὶ ὁ παιδοδιδάσκαλος, εἶχε δὲ τὰ αὐτὰ ψήφου δικαιώματα ἐν τῇ Συλλόγῳ. Οἱ διδάσκαλοι οὗτοι ἦσαν, νομίζω, δευτεροβάθμιοι προσκεκολλημένοι ἵνα διδάσκωσιν ἀρτίωτερον καὶ μᾶλλον πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν μελλόντων νομικῶν σύμφωνον τὴν ἐγκύκλιον παιδείαν. Ὁ ἐπιτυχῶν ἐν ταῖς ἐξετάσεσιν ὅπως «ἐνταχθῇ τῇ Συλλόγῳ καὶ ἀριθμηθῇ τοῖς ταβουλαρίοις εἶτα ἵνα προχειρισθῇ ἐπισήμως, ὀρκισθῇ, μετὰ τὴν πολιτικὴν τελετὴν εἶτα καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἀναδειχθῇ μετ' εὐχῆς ἱερέως, τοῦ πριμμιχηρίου θυμιατήριον κρατοῦντος καὶ θυμῶντος αὐτόν... Τὰς δύο τελετάς, πολιτικὴν καὶ θρησκευτικὴν, ἐπέστεφεν ἐν τῇ οἰκίᾳ καὶ συμπόσιον. Πρβλ. ἄξια ἀναγνώσεως τὰ ἐν § 26.

καὶ τὰ μαθήματα, περὶ τὰ ὅποια ἐνδιέτριψεν, ἐν οἷς καὶ περὶ τὴν περίπλοκον τῆς σχεδογραφίας πλοκὴν (B' σ. 294). Ἡ δὲ σχεδογραφία ἐπενόηθη, γράφει ἡ ἴδια, νῦν κατὰ τὸν ΙΑ' αἰῶνα πρὸς μείζονα καὶ εὐκοπωτέραν καὶ ταχύτεραν τῶν λέξεων καὶ φράσεων ἐξήγησιν καὶ παραβολικὴν τῶν κειμένων ἐξέτασιν καὶ τεχνολογίαν. Ἡ σχεδογραφία εἶναι ἡ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν αἰῶνας λεγομένη ψιχαγωγία. Ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἀρχεταὶ καὶ ἡ κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν διδασκαλία τῆς Γραμματικῆς, ὅλαι δὲ αἱ ἐργασίαι βᾶσιν ἔχουσι τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικὰ γράμματα. Ὁ Ψελλὸς π. χ. ἐδίδασκε Λυσίαν καὶ Δημοσθένη, Ἀριστοφάνη, Μένανδρον, ἐποιεῖτο διαλέξεις οὐχὶ μόνον περὶ Ἑλλάδος ἀλλὰ καὶ περὶ Αἰγύπτου καὶ περὶ Χαλδαίας. Ἐδίδασκε δὲ καὶ συνίστη «τῶν νοημάτων ἐπιμελεῖσθαι καὶ τὴν γλῶτταν ἀποκαθαίρειν καὶ περὶ τὴν περιβολὴν τοῦ λόγου πονεῖν» καὶ ἐφώναζεν «τὸ κράτος δὲν δύναται τὰ σωθῆ παρὰ διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας» ὡς τοῦτο ἐφρόνει καὶ Μᾶρκος ὁ Μουσοῦρος μετὰ τὴν Ἀλωσιν ἐν Ἰταλίᾳ — Διὰ τοῦτο οὐδεμίαν εὐκαιρίαν πῆρέλιπεν «ὡς τε καθηγητῆς, ὡς τε θεολόγος ἵν' ἀποδείξῃ τὸ μέγα ὄφελος, τὸ ὅποιον ἠδύνατό τις ἵν' ἀντλήσῃ ἐκ τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος ¹⁾. Ἐπειδὴ δὲ ἐξηκολούθει ἔτι ἡ πρὸς τὴν θύραθεν παιδείαν παρὰ τοῖς πολλοῖς ποῖα τις ἀποστροφή, ἀπὸ τῆς ἀκαδημαϊκῆς ἔδρας ἐδίδασκεν ὅτι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ προφήται τοῦ χριστιανισμοῦ, ὅτι οἱ Ἕλληνες συγγραφεῖς φίλοι τῆς ἀλληγορίας ἀπέκρυπτον τὴν ἀλήθειαν ὑπὸ πέπλον, τὸν ὅποιον πρέπει ἵν' ἀνασύρωμεν ὅπως διαλάμψῃ ἡ χριστιανικὴ λάμψις. Ταῦτ' ἔλεγε καὶ ἐδίδασκε καὶ Νικήτας ὁ Γραμματικός, ὁ διδάσκαλος καὶ φίλος αὐτοῦ. Ἡ Ἄννα λέγει που (αὐτόθι σ. 293) «Καὶ ἔστι ἰδεῖν καὶ Λατῖνον ἐνιαῦθα παιδοτριβοῦμενον καὶ Σκύθην ἑλληρίζοντα καὶ Ῥωμαῖον τὰ τῶν Ἑλλήνων συγγράμματα μεταχειριζόμενον καὶ τὸν ἀγράμματον Ἑλληνα ὀρθῶς ἑλληρίζοντα».

1) Σάβα, *Annuaire de l'Ass. p. l. encour. des ét. grecques*, 1875, 200, 203, 204.

10. Ὡς διὰ πᾶσαν ἐργασίαν ἀπὸ θεοῦ ἄρχεσθαι προσήκει, κατ' αὐτὸ ἀκόμη τὸ ἀρχαῖον ἐλληνικὸν ἔθιμον, ὡς ὑπῆρχον εὐχαί διὰ τοὺς παιδας τὸ πρῶτον ἐς διδασκάλου μεταβαίνοντας ἢ εἰς τὸ μαθεῖν παντοῖα ἱερά γράμματα καὶ Ἀκολουθία μικρὰ «εἰς παιδας κακοσκόπους» ἄγιοι δὲ πάλτρωνες καὶ προστάται αὐτῶν ὅλων ἐδικοῦτερον ἀνεγνωρισμένοι¹⁾, οὕτω καὶ διὰ τὸν τῆς Σχεδογραφίας τὸ πρῶτον ἀπτόμενον ὑπῆρχεν εὐχή, ἣν ἐπίτηδες ἐνταῦθα παρατίθημι: ἐκ τοῦ περὶ Σχεδῶν βιβλίου τοῦ σοφωτάτου καὶ λογιωτάτου Μανουήλου τοῦ Μοσχοπούλου, ὕπερ εὐτυχῶς κατέχω (Παρισίαις, 1545, 4^ο) παραλαμβάνων.

«Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ, ὁ θεὸς ἡμῶν, ὁ ἀσπύρως εὐδοκήσας τεχθῆναι ἐκ τῆς ἁγίας Θεοτόκου καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας ταῖς πρεσβείαις αὐτῆς καὶ τοῦ χρυσορρήμονος Ἰωάννου φώτισον τὸν νοῦν τοῦ νέου τοῦ νῦν ἀρξάμενου τοῦ σχεδογραφεῖν καὶ τὴν καταρχὴν εὐλόγησον τοῦ σχεδου»²⁾.

Ἄξιον δὲ ἵνα προσθέσω ἐν τῇ σημείῳ τούτῳ ἐνταῦθα ὅτι δὲν ἐδικαιοῦτο ὁ διδάσκαλος δι' ἔλλειψιν δεκτικότητος ἢ δι' ἔλλιπὴ πρόσοδον ἵν' ἀποκλείσῃ μαθητὴν τῶν παραδόσεων αὐτοῦ.

11. Διὰ μιᾶς λέξεως διεξέρχομαι τὰ τῶν χρόνων τῆς Κομνηνοφυοῦς δυναστείας. Ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν ἐπεκράτει οὐχὶ μικρὰ πνευματικὴ κίνησις καὶ παιδευτικὴ ἐνέργεια, ὡς τοῦτο δὲν ἀρνεῖται καὶ ὁ τῆς δυναστείας ταύτης στηλογραφήσας γαλάτης Chalandon (une activité intellectuelle). Ἐγὼ τοῦλάχιστον, καὶ ἐὰν δὲν ὠμολογεῖτο τὸ πρᾶγμα ὑπὸ ξένων, κατ' οὐδένα τρόπον θὰ παρεδεχόμεν ὅτι ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν δὲν διεσώζοντο αἱ πρότεροι σχολαὶ καὶ τὰ πανδιδακτήρια. Αὐτοκράτορες, οἵτινες αὐτοὶ μεγάλης παιδείας μετέχον, αὐτοκράτορες κατὰ γραμμὴν πεπαιδευμένοι, αὐτοκράτορες τῶν ὁποίων καὶ αὐταὶ αἱ γυναῖκες καὶ ἐκείναι, αἵτινες

1) Βλέπε ἔλα ταῦτα καὶ μάνθανε, ἀναγνώστα, σήμερον λησμονηθέντα, ἐν τῷ *Εὐχολογίῳ* καὶ δι' τοῦ Goar (Venetiis, 1730) S. 571, 572, 573. Ἐν τῇ Ἀκολουθίᾳ προστίθεται τὸ ἄνομα τοῦ Προκοπίου καὶ τοῦ Φιλίτου. Κακόσσοποι παῖδες εἶναι οἱ δυσκόλως μανθάνοντες, οἱ δυσμαθεῖς.

2) Ἀρχεται δὲ ἡ τεχνολογία ἀπ' αὐτῶν τῶν λέξεων Κύριε Ἰησοῦ . . .

δὲν ἦσαν ἐξ ἡμῶν ἀλλὰ ξένα¹⁾, καὶ αὐταὶ αἱ θυγατέρες καὶ ὄλοι οἱ συγγενεῖς καὶ οἱ ἐν τῇ αὐτῇ δὲν ἐστεροῦντο ἀνωτέρας παιδύσεως, ἦτο δυνατόν ἵνα μὴ φροντίσῃ καὶ περὶ τῆς συντηρήσεως τῶν τέως ὑπαρχόντων ἀνωτέρων σχολείων; Ὁ Κομνηνὸς Ἀλέξιος διέταξεν ὅπως καὶ ἐν ταῖς ἀνωτέραις σχολαῖς, ἐν αἷς ἐδιδάσκοντο τὰ στοιχεῖα τῶν ἐπιστημῶν εἰσαχθῆ, οὐσιαστικώτερα ἢ διδασκαλία τῶν ἱερῶν μαθημάτων ὑπάρχουσα μὲν ἀλλὰ στοιχειώδης καὶ ἀνεπαρκῆς φαίνεται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας καὶ τῆς τῶν ὑπαλλήλων τάξεως καὶ τῶν βαθμύχων. Καὶ ἐν ᾧ σήμερον παρ' ἡμῖν τάσις τις ἐπεφάνη πρὸς περιορισμὸν τῆς διδασκαλίας τῶν ἱερῶν ἢ θρησκευτικῶν λεγομένων μαθημάτων εἰς τὸ τελευταῖον ὅριον ἢ καλύτερον εἶπειν εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ προγράμματος ἐξάλειψιν, τοῦναντίον τὰ εὐρωπαϊκὰ κράτη μετὰ τὴν ὑπογραφὴν τῆς μεγάλης εἰρήνης, τὴν Γαλλίαν ἐννοῶ καὶ τὴν Γερμανίαν, μέριμνα καταβάλλεται διὰ τὴν θρησκευτικώτερον μόρφωσιν τῶν νέων, εἰς τὴν Γερμανίαν μάλιστα καὶ μεθοδικώτερον, ὡς ἐν ἄρθροις εἰδικαῖς καὶ ἐν ἀλληλογραφίαις τοῦ Φιγαρῶ καὶ τοῦ παρισινοῦ Χρόνου τοῦ παρελθόντος ἔτους παρετήρησα.

Μὴ λησμονηθῆτω ἐπὶ τούτοις ἡ Αὐτοκρατορικὴ ἢ Βασιλικὴ Σχολή, οὕτω ὀνομασθῆτω παρακαλῶ, ἣν συνέστησε παρὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὁμοίως ἀνεγερθὲν ὄρφανοτροφεῖον, τὸ γνωστὸν τοῦ ἁγίου [Πέτρου] Παύλου. Ἀλέξιος ὁ Κομνηνός, ὡς ἐξιστορεῖ ἡ κόρη αὐτοῦ «εἰς ὕπερ αὐτῆς ἀνήγειρεν ὄρφανοτροφεῖον, παιδευτήριον» τοῦτο πλεὸν πεπονηκῶς τοῖς ἐθέλουσι, παρεδίδου τοῖς προϊσταμένοις τὴν ἐγκύκλιον ἐκπαιδεύεσθαι παιδείαν» ἐφρόντισε δὲ περὶ πάντων τῶν εἰς τὸ παράρτημα τοῦτο τοῦ αὐτοκρατορικοῦ

1) Ὅρα μοι περιγραφῆς ἄξιον ἐπεισόδιον τοῦ Τζιζῆ I. καὶ τῆς αὐτοκρατείας Βέρθας von Sulzbach, τῆς εὐγενεστάτης συζύγου Μανουὴλ τοῦ Κομνηνοῦ, τῆς μετονομασθείσης Εἰρήνης (ἐξ Ἀλαμανθῶν), τῆς ἀξιολογωτάτης καὶ ὁμηρικωτάτης. Αὕτη κατὰ τὸν Χωνειότην καίτοι ἐτήρησε «τὸ μὴ ἐπικλινῆς ἐθνικὸν» ἰδίαν ἐπεδείξατο «περὶ παιδείας μέριμναν ταῖς ἀγεταιῖς καὶ οὐχὶ τοῖς καλλωπισμοῖς προσαναχέουσα». Ἀξιάγαστον παράδειγμα.

SISMANOGLIO

σ. 260

Ὁρφανοτροφείου ἀφορώντων ὥστε αὐτάρκες ἦτο¹⁾. Περὶ τῆς Σχολῆς ταύτης, τοῦ Παιδευτηρίου τούτου, ὀλίγον τι περαιτέρω ἢ Ἄννα προστίθησιν ὅτι «παιδευτήριον ἔστηκε τῶν γραμματικῶν παισὶν ὀρφανοῖς ἐκ παρτοδαποῦ γένους συνειλεγμένοις, ἐν ᾧ παιδευτῆς τις προκαθίσταται καὶ παῖδες περὶ αὐτὸν ἑστᾶσιν, οἱ μὲν περὶ ἐρωτήσεως ἐπιτοημένοι γραμματικῆς, οἱ δὲ συγγραφῆς τῶν λεγομένων σχεδῶν». Τοιαῦτα καὶ περὶ τὴν λογικὴν παιδείαν τὰ τοῦ Ἀλεξίου φροντίσματα. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ Αὐτοκρατορικὸν τοῦτο παιδευτήριον (ἢ Λύκειον) συνετηρήθη καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀλεξίου, ὅτι τοῦτο ἔκειτο παρὰ τὸ τοῦ ἁγίου Παύλου ὀρφανοτροφείου ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν ἀπὸ τὴν συνοικίαν τοῦ ἁγίου Εὐγενίου, παρὰ τὸ νῦν Γ' αλ': Κ' ὁ σκι (Σεράι-Μπουρνου)²⁾ καὶ ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων ἄρχεται καὶ ἡ κατ' ἐρώτησιν καὶ ἀπόκρισιν διδασκαλία τῆς Γραμματικῆς, ἀπάσης τῆς παιδευτικῆς ταύτης ἐργασίας στηριζομένης ἐπὶ τῆς προγονικῆς εὐκλείας, ὡς ἀνωτέρω εἶπον. Διδάσκαλοι ἦσαν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς.

Ἄλλ' ἰδοῦ, ἵνα ἄλλας λεπτομερείας παραλείπω, κατὰ τὸ τέλος τῆς ἀρχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ ἐπὶ τῶν Ἀγγέλων ἀπαντῶμεν ἐν τῇ περιοχῇ τοῦ ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων λειτουργοῦν πλήρες Πανεπιστήμιον, διότι περιελάμβανε καὶ *λαϊκὴν Σχολήν* εὐρὺ ἔχουσαν πρόγραμμα. Τὴν ὑπαρξὴν τοῦ Πανεπιστημίου τούτου καὶ τῆς Ἱατρικῆς καὶ Μαθηματικῆς Σχολῆς ἀνεκάλυψα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν ἐξετάζων σεμνὸν βιβλίον ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ φίλου κ. Α. Heisenberg³⁾ περιέχον τὴν Ἐκφρασιν τοῦ ναοῦ μετ' εἰκόνων ἐξ ἀρχαίων χειρογράφων, ναοῦ, ὅστις ἦτο μνημοθέσιον αὐτοκρατόρων καὶ

1) Ἀλεξ. ἐκδ. Teubner S. 290, 292, 293. Ἐν σ. 292 φέρεται «ὀρφανοτροφεῖον δὲ προσαγορεύεται, ὅτι ἢ πρὸς τοὺς ὄργανους καὶ ἀποστρατεῖτους [μήπως ἀλαοσιαεῖτους;] φιλανθρωπία τοῦ αὐτοκράτορος».

2) Mordtmann, Esquisse topogr. S. 50 ... περὶ τὰς πύλας τοῦ Εὐγενίου κατὰ Γρηγορᾶν = παρὰ τὸ Ταυλ-Κιάσι (ἔπερ νῦν χρησιμοποιεῖ ὡς Μουσεῖον τῶν ἰσλαμικῶν ἀρχαιοτήτων), τμήμα τῶν Αὐτοκρατορικῶν Μουσειῶν, διευθυνομένων ἀριστα ὑπὸ τοῦ Ἐξ. Χαλῆλ Ἐδχὲμ βέη.

3) Apostelkirche, Leipzig 1908, 4°.

πατριαρχῶν, ἐχρημάτισε δὲ καὶ πρῶτον πατριαρχεῖον μετὰ τὴν Ἄλωσιν (νῦν Φάτιχ). Ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἐκφράσεως ταύτης Νικόλαος ὁ Μεσαρίτης ἐκ ΚΠόλεως, σκευοφύλαξ ὢν τῶν ἐν τῇ μεγάλῃ παλατίῳ θείων ναῶν πρὸ τῆς ὑπὸ τῶν Λατίνων ἀλώσεως ζῶν καὶ εὐρεθεὶς κατὰ τὸ λυπηρὸν γεγονός, διότι ἐν τῇ περιβόλῃ τοῦ ἱεροῦ τούτου ναοῦ εὐρίσκετο τό τε προκαταρκτικὸν σχολεῖον καὶ τὸ Πανεπιστήμιον λέγει ἀκριβῶς ὅτι αὐτὸ τοῦτο ἐστὶν ἀληθῶς «ὁ μέγαν ὄνια τῶν νεῶν ἀπεργάζεται»¹⁾ δηλαδὴ παρὰ τῇ ἱερῇ ναῷ καὶ τὸ σχολεῖον, ὡς καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσιν.

12. Τί δὲ εἶπω περὶ τῆς ἐν Νικαίᾳ ἐκπαιδεύσεως; Εἶναι ἀξιόλογος καὶ ἀξιοσημείωτος. Ἡ Νίκαια διετήρησεν ἀνώτατον Παιδευτήριον, ὠνομάσθη δὲ καὶ διὰ τὴν αὐτόση ἐκτακτὸν συρροὴν λογίων ἀνδρῶν, Νεαὶ Ἀθῆναι²⁾. Οἱ δ' ἐν αὐτῇ βασιλεύσαντες καὶ ἰδιαίτατα Θεόδωρος Β' ὁ Λάσκαρις (— 1258) τίνος παιδείας ἦσαν ἀμέτοχοι;

13. Τί δὲ καὶ περὶ ἐκπαιδεύσεως ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων; Δὲν εἶναι: Μιχαὴλ ὁ Παλαιολόγος, ὃς ἅμα τῇ εἰς ΚΠολιν ἐπανόδῳ τοῦ Θρόνου κατὰ μίμησιν τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλευσάντων διώρισε Γεώργιον τὸν Ἀκροπολίτην, ἔχοντα ἤδη τὸ ἀξίωμα τοῦ Μεγάλου Λογοθέτου, διδάσκαλον τῶν μαθηματικῶν κατ' Εὐκλείδην καὶ Νικόμαχον καὶ τῶν Φιλοσοφικῶν κατ' Ἀριστοτέλην ἐν τῇ Ἀνωτάτῃ Σχολῇ τῶν Ἐγκυκλίων μαθημάτων, μετεχειρίσατο δ' ἔπειτα αὐτὸν μετὰ τὸ 1267 καὶ εἰς πολιτικὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς διπλωματικὰς ἀποστολάς (εἰς Τραπεζοῦντα, εἰς Λυῶνα);

Δὲν ἦλθον μετ' αὐτοῦ ἐκ Νικαίας Γεώργιος ὁ Παχυμέρης καὶ Γεώργιος ὁ Κύπριος, ὁ μεθύστερον (Γρηγόριος) πατριάρχης³⁾,

1) Τὸ πρόγραμμα ὅλον ἐξέδωκα πρὸ μηνῶν πρὸς πλείονα γνῶσιν ζητηθὲν ἐν τῇ Τεχνολογίᾳ: ἀναμένεται τῶν φίλων ἱατρῶν πρὸς ἐρμηνεῖαν τὸ κελιάδιον (λέξεις τοῦ ἀναλυτικοῦ προγράμματος).

Ὁ Μεσαρίτης τῇ 1206 εἰς Νικαίαν μεταβάς ὑπηρετήσας Θεόδωρῳ τῷ Λασκάρει καὶ ἐξελέγη μητροπολίτης Ἐφέσου.

2) Ὅρα Heisenberg — στερεότ. ἐκδ. Βλεμμύδου — Γεδεών, Ἐκκλ. Ἀλ. 1902.

3) Krumbacher, B.L.G.² 95, 478.

ὅστις κατὰ τὴν νεότητά αὐτοῦ εἰς Νίκαιαν ἀκόμη μετέβη πρὸς συμπλήρωσιν τῶν ἑλληνικῶν αὐτοῦ σπουδῶν; Δὲν εἶναι ὁ Κύπριος οὗτος, ὅστις πρὸς διευκλύνσιν τῆς παρὰ τῆ λαφ̄ διαδόσεως τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ πρὸς κοινὴν προαγωγὴν τῆς παιδείας καὶ σχολικὰ συνέγραψε βιβλία, ἐν οἷς καὶ παραφράσεις εὐρηγται εἰς πεζὸν λόγον τῶν αἰσωπειῶν μύθων καὶ μυθολογικῶν ἐν γένει: τεμαχίων, καὶ τῶν τοιούτων; Ἄλλὰ τί λέγω; Τί πρότερον εἶπω ἢ τί ὕστερον ἐν τόσῳ ὀλίγῳ χρόνῳ καταλέξω; Δὲν εἶναι ταῦτα ῥητορικὰ ὑπερβολαὶ πρὸς ζήτησιν ἐπευφημιῶν.

14. Μετὰ τὴν ἀνάκτησιν τοῦ Βυζαντίου ἡ καλλιέργια τῶν γραμμάτων νέαν ἀνεκτήσατο ζωὴν. Λυποῦμαι ὅτι δὲν εἶναι καιρὸς ἐν ἀναπτυχθῶ ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν καθόλου, τῆς ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων, ἀναγεννήσεως, ἧτις τὸν νεώτερον ἑλληνισμόν ἐπιτηδείατα παρεσκεύασε καὶ τὴν Μεγάλην Ἀναγέννησιν τὴν ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ ἀπειργάσατο. Ἐν πράγματι, παρακαλῶ ὅλους τοὺς σ. ἀκροατάς μου ἵνα ἐνθυμηθῶσιν: ὅλοι οἱ Παλαιολόγοι ἦσαν ἐς ἄκρον πεπειθευμένοι καὶ ῥήτορες μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ τελευταίου Κωνσταντίνου καὶ αὐτοὶ οἱ ἐν τῇ διαδοχῇ αὐτῶν ὑπαισελθόντες Καντακουζηνοί, οἵτινες τῇ θυγατρὶ, τῇ κυρᾷ Θεοδώρα ἐν λόγῳ ἦδη δημοσιευθέντι συμβουλεύουσι: «μὴ κατοικνεῖν περὶ παιδείαν καὶ μάθησιν»¹⁾. Οἱ ἐπ' αὐτῶν μάλιστα ἀκμάσαντες λογιώτατοι ἄνδρες, ἔκτακτοι φιλόλογοι, ἐρμηνευταί, κριτικοί, ἱστορικοί, μαθηματικοί, ἀστρονόμοι, καθηγηταὶ τοῦ Πανεπιστημίου, ὧν τὰ ὀνόματα δὲν ἀναφέρω, λαμπρὰς σελίδας πληροῦσιν ἐν τῇ Βυζαντιακῇ Γραμματιολογίᾳ, θεωροῦνται δὲ πράγματι καὶ πρέπον ἵνα θεωρῶνται πρόδρομοι τῆς μετὰ τὴν Ἄλωσιν Ἀναγεννήσεως τῶν Γραμμάτων, τῶν Τεχνῶν καὶ τῶν Ἐπιστημῶν ἐν τῇ Δύσει καὶ ἀξιώτατοι ἀντιπρόσωποι τῆς πολυσχιδοῦς παιδείσεως. Ἐν τῷ σημείῳ τούτῳ γενόμενος πάντα

1) Ἐν Δελτίῳ Ἰ. καὶ Ἐ. Ἑταιρείας Β', 425—429, εἶτα ἐν Παροισσοῦ, ΙΑ', 264. Ἐξ ἄλλου χειρογράφου ὁ σοφὸς συνάδελφος κ. Β. Ἀνωσιάνης ἔγραψε Διορθώσεις εἰς... ἐν τῷ αὐτῷ Δελτίῳ Δ', 518—532.

ἅλλα παραλείπων δὲν δύναμαι ἵνα τῇ στιγμῇ ταύτῃ, καταλλήλῳ οὔσῃ, μὴ μνησθῶ Μανουὴλ τοῦ αὐτοκράτορος Παλαιολόγου, συμπαθοῦς ἐν τῇ πολιτικῇ, τῇ φιλολογικῇ καὶ τῇ παιδαγωγικῇ ἐπιστήμῃ ἀνδρός. Αἱ πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ καὶ διάδοχον Ἰωάννην Ἰπποθῆκαι βασιλικῆς ἀγωγῆς, εἶναι ὑπὸ πολλὰς ἐπόψεις ἀξία: μείζονος προσοχῆς ἵνα ἀξιωθῶσιν. Δὲν ἀναφέρομαι εἰς τὴν Βυζαντιακὴν Γραμματιολογίαν τοῦ μακαρίτου Krumbacher, ἀλλ' ἐξίρω ἐκ τῶν ὑποθηκῶν τούτων, αἵτινες ἀποτελοῦσι μνημεῖον ἀξιοσπούδατον ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης διανοήσεως καὶ λογιότητος τοῦλάχιστον τὴν ΝΣΤ' διὰ τὸ ἐπίκαιρον¹⁾. Ταύτην ἔπρεπεν οἱ εἰρηνοποιοὶ ἢ οἱ πολεμοποιοὶ ἵνα ἔχωσιν ὑπ' ὄψιν, διότι λέγει ὁ αἰοίδιμος αὐτοκράτωρ «ἦθιον εἰρήνης οὐδέν, οὐ μόνον τῆς ἰδιωτικῆς ταυτησὶ τῆς καθ' ἕκαστον, ἀλλὰ δὴ καὶ τῆς κοινῆς τῆς «τῶν ἀρχόντων πρὸς ἄρχοντας». [Καὶ πολλῶν γε μάλλον ταύτην ἐκείνης προτίθημι, ἅτε τοῖς πολλοῖς ὠφέλιμον, καὶ χορηγοῦσαν θατέρᾳ τὰς ἀφορμάς. Εἰ γοῦν ἐνόν, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, μετὰ πάντων εἰρήνευε καὶ μηδενὸς ὑπάρξεως κακοῦ· ἀλλὰ καὶ τοὺς τοῦτο ποιοῦντας πειρῶ κωλύειν. Μηδὲ πολέμει πρὸς ἀδελφοὺς τοὺς ἀπὸ Χριστοῦ, μήτε μὴν πρὸς ὄντινον ἢ βαρβάρων ἔθνος ἐν σπονδαῖς σοι καταστάν, καὶ τηρεῖν αὐτὰς ἐθέλον. Δεῖ δὲ δεικνύναι τὸν ἄνδρα ἀδικεῖν ἐθέλουσι πάντα τρόπον. Οὐ γὰρ ἀγαθὸν ἀκίνητον εἰς ἄμυναν εἶναι, ἀλλὰ δυσκίνητον εἰς ὀργήν.»]

Β'.

15. Καὶ διήλθετε μετ' ἐμοῦ, Σ. Δ. καὶ λοιποὶ φιλόμοιοι ἀκροαταί, ὑπερχλιετῆ δρόμον τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀβρόχοις ποσί. Κατὰ τὴν χιλιετηρίδα λοιπὸν ταύτην, ἦν, ὡς εἶδομεν, διήνυσεν ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς ἐν ποικίλαις καὶ περιέργοις ἀσχολίαις καὶ πράγμασιν, ἢ ΚΠολις, ἢ κοσμοπαμπόθητος αὕτη Πόλις, ἦτο ἡ ἔδρα

1) Migne, Patr. G. 156 p. 354. Ὅρα καὶ Lettres de l'empereur Manuel Paléologue — Legrand, 1893, ἐπιστολογραφίαν, ἀξιολογωτάτην ἐν γένει ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων.

του καθόλου πολιτισμοῦ, ὁ πολιτισμὸς δὲ οὗτος εἶναι ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς, τῶν Ἑλλήνων τὸ εὖρημα, τῶν Ἑλλήνων τὸ θαῦμα ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΗΜΩΝ τὸ καύχημα. . . . Οἱ Βυζαντινοὶ δύνανται καὶ ἱστορικῶς δικαιῶνται ἵνα καυχῶνται ὅτι τὰ κεκτημένα διεφύλαξαν, διεκράτησαν καὶ εὐχαρίστως διέδωκαν εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, μεθῶν κατὰ διαφόρους καιροὺς διὰ διαφόρους λόγους εἰς σχέσεις ἤλθον. Εἶναι ἀνάγκη ἐν ἀπαριθμῆσιν ταῦτα; Οὐχί¹⁾. "Ὅλα ἐφάνησαν εὐμνήμονα καὶ εὐγνώμονα, πλὴν ἑνός. Ἐν μίᾳ λέξει «οὐδὲν ἔθνος οἰονδήποτε ὄνομα φέρει, ἐξέφυγε τῶν δικτύων τῆς εὐγενεοῦς τοῦ Βυζαντίου δράσεως»²⁾. "Ὅλα τοῦτο κηρύττουσι καὶ εὐγνωμονοῦσι.

"Ὅταν ἐνθυμηθῶ ὅτι τόσαι πριγκίπισσαι βυζαντινίδες, ἡ κόρα ἀλλαι τῆς εὐγενείας τοῦ βυζαντιανοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξαπεστέλλοντο προθυμότερα εἰς ἐξυπηρέτησιν μὲν πολιτικῆς, ἀλλ' ἅμα καὶ ἡμερώσεως πανταχοῦ τῆς Εὐρώπης, τῆς Ρωσίας καὶ αὐτῆς τῆς ἐγγυς Ἀνατολῆς καὶ ἐγένοντο ἄγγελαι χαρᾶς — ἴσως αὐταὶ κρυφίως δυσφοροῦσαι πως — καὶ διδάσκαλοι εὐγενείας καὶ ἐθιμοτυπίας. . . . ἐγὼ — διαβεβαιῶ ὑμᾶς — ὑπερηφανεύομαι. . . . Ὁ πολιτισμὸς οὗτος, ὁ βυζαντιανὸς, ὁ μέχρι πρὸ δεκάδων ἐτῶν περιφρονούμενος καὶ μυκτηριζόμενος καὶ ὑφ' ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων ἐν μέσαις Ἀθήναις, ὡς ἰδίους ὡσὶν ἤκουσα καὶ ἰδίους ὄμμασιν ἀνέγνων³⁾, ἀνεξετάστως, ξένα διδάγματα εἰσδεχομένων ἔχει ἀδιαφιλονείκητον ὑπεροχὴν (incontestable supériorité) ὁμολογεῖ σπουδαῖος βυζαντινολόγος ὁ Ch. Diehl. Τὸ Βυζάντιον ἦτο «τὸ Παρίσι» τοῦ Μεσαίωτος. Ἀλλὰ τοῦτο εἶπον πρὸ πολλοῦ οἱ ἡμέτεροι διδάσκαλοι καὶ ὁ λαὸς αὐτός· διὸ λέγων αὐτὸ οὐτ' ἐγὼ οὔτε ἡμεῖς, ἐπεικεῖς μου ἀκροαταί, φοβήθητε μὴ κατηγορηθῶμεν, ὡς ἐγωῖσταί, ὡς ἐθελουφυλοῦντες. Μὴ γένοιτο εἰς προσθήκην ἁμαρτιῶν, ἀλλ' εἰς κουφισμὸν καὶ κάθαρσιν ὅσα λέγω. Γνωρίζομεν τὰ ἁμαρτήματα ἡμῶν καὶ τὰς πολ-

1) Πρὸς. Λόγον Κωνσταντίνου παρὰ Φραγκῶν σ. 276.

2) Πρὸς. R a m b a u d, Empire grec. ἐν Προλόγῳ X, «nul peuple n'échappe à son influence».

3) Πρὸς. καὶ Πασσιέτη, Πολ. Ἄλως. ΚΠόλεως, 1890 σ. 10.

λὰς ἐλλείψεις, ἀνομολογοῦμεν τοῦτο καὶ δὲν ἀποκρύπτομεν. Ρίψατε ὅμως βλέμμα ἐπὶ τῆς καθόλου καταστάσεως τῆς συγχρονιζούσης τῆ μεσαιωνικῆ περιόδῳ τῆς ἑλληνικῆς Ἱστορίας Εὐρώπης, ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Ἰταλίᾳ, ἐν Ἰσπανίᾳ, εἰσδύσατε εἰς τὰς σχέσεις τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὰς αὐτὰς τῆς Εὐρώπης, θὰ παρατηρήσητε ἀφεύκτως μετὰ τινος ἐνδομύχου ἠθικῆς ἰκανοποιήσεως ὅτι τὰληθῆ διδάσκω, ὅτι ἡμεῖς οἱ ΚΠολίται, οἱ λογοθέται μικροὶ τε καὶ μεγάλοι, οἱ κουροπαλάται, οἱ γελωτοποιηθέντες πρωτοσπαθάριοι καὶ σπανθαροκανδιδάται ἐγενόμεθα διδάσκαλοι καὶ ὁδηγοὶ τῶν Εὐρωπαίων, τῶν ξένων, τὰ πρωτότυπα τῶν ἀρχαίων προγόνων προϊόντα καὶ μνημεῖα προβαλλόμενοι αὐτοῖς παιδεύματα καὶ ἐξηγούμενοι. Εὐτύχημα — τιμὴ μου — ὅτι τὴν γνώμην μου ταύτην στηρίζει ὁ πρύτανης τῶν ἐν Γερμανίᾳ φιλολόγων Wilamowitz von Moellendorff, ὅστις ἀποκαλεῖ τοὺς Βυζαντινοὺς συναδέλφους καὶ ἐξαίρει τὴν ὀξύνοϊαν αὐτῶν (unsere Kollegen . . . Ihr Scharfsinn ist gar nicht gering)¹⁾.

16. Θὰ παρατηρήσητε ὅτι μετὰ τὴν Ἄλωσιν ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν πατριαρχείων διεφυλάξαμεν, ὡς ἐδυνάμεθα καὶ πατρίδα καὶ θρησκείαν καὶ παιδείαν. Ταῦτα συνεκράτησεν ἡ πρεσβυγενὴς αὕτη Σχολή, ὡς πάντες γινώσκουσι καὶ οἱ μὴ γινώσκοντες, ἐάν που ὑπάρχωσιν, ἅς τὸ μάθωσιν. Αὕτη εἶναι ἡ Σχολή, ἡ ἀληθής, ἡ μόνη πατριαρχική, ἣτις συνεχίζετο ἀπὸ τῶν χρόνων Γεναδίου τοῦ Σχολαρίου — οὐ τὸ ὄνομα ἐμνημονεύθη — τὰς θρησκευτικῆς καὶ ἐθνικῆς παραδόσεις διὰ Ματθαίου τοῦ Καμαριώτου, τοῦ καὶ πρὸ τῆς Ἀλώσεως διδασκάλου, μετ' αὐτὴν δὲ καὶ πρώτου Σχολάρχου τῆς ἀνασυστάσεως πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας. Ἡ Μήτηρ Ἐκκλησία ἐγένετο ἡ διάδοχος τῆς βυζαντιανῆς αὐτῆς, ὡς λέγεται ἐν τῷ Θρόνῳ τῆς ΚΠόλεως, καὶ ἡ Μεγάλη Σχολή, ἡ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν πατριαρχείων ἔκτοτε πατριαρχική, οὐχὶ Θεολογικὴ ἢ Οἰκουμενικὴ, ἢ τῶν γραμμῶν τῶν τε ἔσω καὶ τῶν ἔξω ἐστία, αὕτη εἶναι ἡ

1) Eur. Heracl. 1^a, 194.

Σχολή, ἥτις καὶ τὸ ἔθνος ἐβοήθησε, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐβοήθησε, καὶ αὐτὸ τὸ βασιλεῖον κράτος ἐβοήθησε, διότι ἐξ αὐτῆς καὶ δι' αὐτῆς ἐλαμβάνοντο καὶ ἄρχοντες καὶ ἡγεμόνες καὶ ἔρμηνες, οἵτινες βοηθοῦντες τὸ κράτος ὑπεβοήθησαν μεθ' ὅλας τὰς ἀνθρωπίνους αὐτῶν ἀδυναμίας καὶ τὸ ἔθνος, ἀπὸ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μαυροκορδάτου τοῦ ἐξ Ἀπορρήτων μέχρι Ἀλεξάνδρου Κωνσταντινίδου (πασσά), τοῦ πρὸ τριετίας ἀποθανόντος¹⁾. Ἡ Μ. Ἐκκλησία διὰ τοῦ κηρύγματος τοῦ θεμελιωτοῦ αὐτῆς ἐστήριξε τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς σοφίας, ἥς κέντρον ἦτο ἡ Μ. τοῦ Γ. Σχολή. Ὁ μέγας πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Γ' ἐκήρυξε δημοσίᾳ ἐπὶ τῇ τελετῇ τοῦ Ζωγραφείου τῇ 19 Ἰουνίου τοῦ 1911 αὐτῇ λέξει τὰ ἑξῆς: »Ἡ Μ. τοῦ Χ. Ἐκκλησία . . . ὡς τῆς πίστεως θεματοφύλαξ ἐτήρησε καὶ τὴν ἐλλη- νικὴν σοφίαν. Καὶ ἕτερός τις λόγος ἐπέβαλε τῇ Μ. Ἐκκλησίᾳ »τὴν υπεράσπισιν τῆς ἐθνικῆς γλώσσης» καὶ πρὸς τὸ Φανάριον ἐκ »Πέραν στρέφων ἐξηκολούθησεν:« εἶναι ὁ λόφος ἐκεῖνος τῆς Μ. τοῦ Γ. Σχολῆς, ὁ αἱματόφυρτος, εἶναι ὁ φάρος ὁ ἀειθαλής, ὅστις »ἐπέβαλε τὴν διαφύλαξιν τῶν πατρῶων παραδόσεων τῶν ἐπὶ τοῦ »λόφου ἐκείνου στηριζομένων. Ἄδύνατον ἡ Μ. Ἐκκλησία ἵνα »λησμονήσῃ τὸ παρελθόν. Ἡ Ἐκκλησία, ἔλεγε τέλος διαβεβαίων »ἀπὸ βάρους ψυχῆς τῆς καρδίας, τὰς παραδόσεις τῆς ἐθνικῆς γλώσ- »σης καὶ θρησκείας θὰ κρατήσῃ πάντοτε ὑψηλά.« Καὶ μήπως καὶ πρὸ ὀλίγων ἐτι ἡμερῶν ἡ Μ. Ἐκκλησία δὲν ἀπέδειξεν ὅτι σθε- ναρῶς καὶ ἔρρωμένως ἀντέχεται τῶν ἐθνικῶν παραδόσεων καὶ δὲν ἀπέδειξεν ὅτι ὁ ἐλληνοσμός, ὡς λέγει σοφὸς Ὁλλανδός, ὁ Hesse- ling ἐν τῷ περὶ βυζαντιανοῦ πολιτισμοῦ σοφῷ Ἐγχειρίδιῳ αὐτοῦ, εἶναι *indestructible* ἦτοι ὅτι ὁ ἐλληνοσμός εἶναι ἀπαράθραυστος; Καὶ εἶναι τῷ ὄντι καὶ θραυόμενος ἀπαράθραυστος.

1) 23. Φεβρ. 1918.

Πρόχειρος Σύλλαβος λέξεων.

Ἀβρααμίαι καὶ Θεόφιλος 15.	Λύσανδρος 9.
Ἀθήναις ἐν, φοιτῆται 13, Λύσανδρος 9.	Μαγναύρα 16, 18.
Αἰσχύλος 11.	Μακεδόνων οἶκος 16 κ. ἑ.
Ἀκολουθία εἰς παιδας ἀρχαρίους 22.	Μαυροκορδάτος ἐξ Ἀπορρήτων 9, 30.
Ἀνατολή ἐλληνική 11.	Μεσαρίτης Νικ. 25.
Ἄννα Κομνηνή 8, 17, 20, 27.	Μουσοῦρος Μάρκος 21.
ἀρχιδιδάσκαλος 16.	
Βασιλικὴ κιστέρνα 14 — σχολή 23—24.	Ναοί: ἁγίων Ἀποστόλων 24, — ἁγίου Πέτρου 18.
Βάρδας 15.	Νίκαια 25.
Βονωνία(ς) πανεπιστήμιον 19.	Νικομήθεια 11.
Βυζαντινὸς πριγκίπισσα 28.	νομικῶν ἐξετάσεις 19—20.
Βυζαντίου δίκαια κληρονομικὰ — τοπο- γραφικὰ 8, 29, — θρᾶσις 28, — διδάσκαλοι 29, — πολιτισμὸς 10, 28.	νοτάριοι 19.
Γεώργιος Μοναχὸς 14.	Ὁρφανοτροφεῖον ἁ: Παύλου 23—24.
γραμματικὴ διδασκαλία 21, 24.	Παιδας εἰς, εὐχή 22.
Γρατιανὸς 12.	παιδοδιδάσκαλοι 19.
Διάλογος Φιλοσοφίας — Ἱστορίας 13.	Πανδιδακτήριον 11, 13, 15.
Διδασκαλεῖον μέγα 10, 14.	Παλαιολόγοι 6, 8, 25, 27.
Διδάσκαλος οἰκουμενικός 14, — ἐκλογὴ 13, — ὠν μισθοὶ 12, — καθήκοντα, δικαιώματα 12, 13, — στοργὴ πρὸς 12, 16, 17.	Πανεπιστήμιον 15, 24.
Διοκλητιανὸς 11.	Πατριάρχαι: 8, 17, — Γεννάδιος 29, — Σιφυλίτιος 18, — Ἰωακείμ Γ 30.
Ἐγκύκλιος παιδεία 8, 19, 20, 23 γλώσσα.	Πίνδαρος 11.
ἐθνικὸν κέντρον 9.	Πορφυρογέννητος Κωνστ. 16—17.
εἰρήνη τι εἶναι 27.	πριμικήριος 20.
Ἕλληνας οἱ ἔξω 11.	πρόγραμμα 20. βρα Σχολῆ.
ἐλληνικὴ γλώσσα 11, 19, 21.	Σάρδεων Μιχαὴλ 6.
ἐλληνοσμός 26, 30.	Στέφανος διδάσκαλος 14.
Ζαχαριάδης Κωνστ. 6.	Σχεδογραφία 21.
Θεόφιλος αὐτοκράτωρ 15.	Σχολή — Βασιλικὴ 23, 24, ἱατρικὴ 24, — νομικὴ 19—20, — τοῦ Γένους 5—6, 17, 29, — Οἰκουμενικὴ 14, — Μαγναύρας 16, 18, — Διδασκαλεῖον μέγα 10, 14, — Περβλε: Πανεπιστήμιον.
θρησκευτικὴ διδασκαλία 14, 23.	Τσινλι-κίσοκ 24.
Ἰουλιανὸς 12.	Φανάριον 9, 30.
Ἰουστινιανὸς 7, 12.	Φιλοσοφία 10, 11.
Καντακουζηνοὶ 26.	Φριβερίκος Β', 19.
Κομνηνοὶ 8, 22—24.	Φωκᾶς Αὐτοκρ. 13.
Κωνσταντινίδης Ἀλ. 27.	Ἐλλὸς Μ. 8, 10, 17, — διδασκαλία 20, 21.
ΚΠόλις 20, 27, 29.	ψυχαγωγία = σχεδογραφία.
Λέων Ἰσαυρος 14, — Θεσσαλονίκης 16.	

Millet — Mistra.

SISMANGOGLIO
MILANO

